

Розділ IV

Україна і світ

Завдання

1. На ваш погляд, яке місце займає Україна в сучасних інтеграційних процесах світу? 2. Ви – громадянин своєї держави України. Яку ви хотіли б її бачити?

Основне питання розділу та підпитання

Інтерес світової спільноти до України зумовлений тим, що вона є географічним центром Європи і відіграє значну геополітичну роль.

Сьогодні є очевидним, що майбутнє України пов'язане з інтеграційними процесами в світі. Перші спроби формування незалежної зовнішньої політики України були зроблені в період формування Української незалежної держави на початку ХХ ст. Основним завданням тогочасних дипломатів і політиків була гармонізація вітчизняних інтересів та інтересів міжнародного співтовариства. Такі напрями зберігаються і в пріоритетах сучасної незалежної України. Це зумовлено не лише вирішенням глобальних проблем, а й багатьма історичними чинниками, наслідком яких стало поширення по світу українців, які не втрачають зв'язку з і своєю батьківщиною.

Вивчаючи тему, знайдемо відповідь на основне запитання: як відбувається процес інтеграції України в світову спільноту? Щоб розібратися у поставленому завданні, маємо знайти відповіді на низку підпитань, а саме:

- Яким було місце України на міжнародній арені до здобуття незалежності? (§ 1)
- Які пріоритети зовнішньої політики України? (§ 2)
- Яке геополітичне положення займає Україна? (§ 3)
- Яку роль відіграє Україна в сучасних інтеграційних процесах? (§ 4)

• Як стратегічне партнерство впливає на економічне, військово-політичне та соціальне життя України в контексті світового співтовариства? (§ 5)

Яку роль відіграє Україна у вирішенні глобальних проблем людства? (§ 6)

Як світовий досвід впливає на становлення і розвиток сучасних демократичних процесів в Україні? (§ 7)

Який внесок українського народу в світову культуру? (§ 8)

Розкрити основне питання розділу також допоможе виконання проекту «Україна ХХІ ст. в «європейському домі»».

Мета проекту: сформулювати комплексне уявлення про роль і місце України в інтеграційних процесах в Європі та світі в ХХІ столітті.

Запитання для вхідного тестування

1. Яким було міжнародне становище України в перші повоєнні роки?
2. Дайте характеристику зовнішньої політики України на початку 90-х років.
3. Як ви розцінюєте відмову України від статусу ядерної держави?
Які глобальні проблеми постали нині перед людством?
Поясніть, чому розв'язання екологічних проблем потребує зусиль на регіональному, національному і планетарному рівні.
Назвіть відомі вам пам'ятки української культури у світі.
4. Як світовий досвід вплинув на становлення демократії та державності в Україні?

Шлях України до світового співтовариства

1.1. Спроби формування незалежної зовнішньої політики України в 1917 – на початку 1920-х років

Формування незалежної української держави на початку ХХ ст. супроводжувалося складною економічною та політичною ситуацією. Точилася Перша світова війна, Росія розпинали революційні події. Все це позначилося на внутрішній ситуації в Україні. Спроби створення УНР не могли відбуватися без втручання іноземних держав. У зв'язку з цим УНР мусила насамперед визначити-

ся в зовнішньополітичних пріоритетах. Ставлення до України було неоднозначним. На початку ХХ ст. про Україну згадували лише в контексті російсько-польських конфліктів. Кроки, зроблені УНР у визначенні зовнішньополітичного курсу, мали і позитивні, і негативні наслідки.

Визначимо основні напрями зовнішньої політики українських урядів у період 1917–1920-х років. Першим важливим документом був Берестейський мир, який утверджував Україну як суб'єкт міжнародного права. Український уряд Скоропадського мав тісні відносини з Ватиканом, Нідерландами, Австро-Угорщиною, Швейцарією, Туреччиною, Польщею, Фінляндією, Скандинавськими країнами, а з осені 1918 р. – з Францією, Англією, Румунією.

Останні зусилля лідерів УНР, спрямовані на повернення до проблем України уваги західних держав, зокрема Сполучених Штатів як найбільшої серед них, належать до 1919–1921 рр. Пов'язані вони з помітною дипломатичною активністю на Паризькій мирній конференції та в її кулуарах, заходами «місії» УНР у Вашингтоні й групі О. Цульгіна за місцем розташування керівних органів Ліги Націй (Женева). Значну роль у всіх цих заходах відіграв посол УНР у Великій Британії А. Марголін.

Вирішальна спроба налагодження відносин з державами Антантою й США була здійснена Директорією на Паризькій мирній конференції. Делегація УНР «самочинно» (як неофіційна) прибула до столиці Франції в двадцятих числах січня 1919 р., коли французьке командування «розчарувалося у денікіньському русі». До неї увійшли Г. Сидоренко, В. Пайнейко та О. Цульгін, а згодом А. Марголін. Але тільки на початку лютого Марголіну, який перебував тоді в Одесі, вдалося заручитися підтримкою французького окупаційного корпусу щодо «допуску представників Української Демократичної Республіки на мирну конференцію».

Наприкінці 1920 р. на більшості території України утверджується радянська влада. Дсягається перемир'я між Росією та Україною з одного боку та Польщею з другого. В Ризі тривали переговори щодо укладення миру. 14 лютого 1921 р. була укладена перша мирна угода України з Литвою. 18 березня 1921 р. – Ризька мирна угода (умова), а невдовзі мирні угоди з Латвією та Естонією.

Недоліки уряду УНР виявлялися насамперед у тому, що українські лідери були переобтяжені вирішенням міжпартиїних конфліктів, а це відволікало їх від роботи зі створення першочергових атрибутів сильної держави.

Українські політики постійно віддавали від розвитку

ку подій в Україні та за її межами. Багато болючих для народу проблем вони порушували лише після того, як вони розв'язувалися супротивною стороною. Лідери Антанти ставилися вкрай негативно до УНР як до Центральної Ради, так і до Директорії, тому будь-які спроби УНР заручитися хоч якоюсь підтримкою в боротьбі з більшовиками були безрезультатними. Політична лінія лідерів в УНР відзначалася ідеалізмом у галузі військового будівництва, що мало наслідком безперспективний союз з кайзерівською Німеччиною.

Внаслідок цього уряд УНР зазнав поразки в процесі повернення на свої бік держав Антанти. Досить часто відслідковується декларативний до прийняття рішень пролягав чималий шлях.

Скоротити його й спрямувати у вигідне для себе русло українське керівництво не змогло чи просто не зуміло. Будь-яка оцінка причин невдачі справедлива лише в поєднанні з оцінкою прорахунків в керівництві УНР, з урахуванням неконсолідованості українського народу, міжпартійних і групових чвар, протиставлення між самими керівниками національно-визвольного руху, а також з визнанням відсутності досвіду зовнішньополітичної діяльності.

Основний зміст подальшої дипломатичної роботи українців – інформування світової громадськості й політичних кіл про існування української проблеми та історичну невідворотність нового витка боротьби за державність України. Ця робота проводилася як на території більшовицької України, так і в еміграції.

1.2. Участь УСРР у міжнародних організаціях

Після утворення УСРР (грудень 1922 р.) характер міжнародної діяльності України різко змінюється. Україна до початку 1923 р. мала дипломатичні представництва в Англії, Польщі, Туреччині, Німеччині. Була учасником 60 міжнародних угод, договорів, конвенцій, мала торговельні угоди з Австрією, Німеччиною, Чехо-Словакиєю. На початку 1923 р. дипломатичні представництва УСРР були ліквідовані.

У складі УСРР вихід України на міжнародну арену був зумовлений воєнно-геополітичними чинниками роки Другої світової війни. За внесок народу України в перемогу над нацизмом вона здобула право бути фундатором і членом Організації Об'єднаних Націй, підписала і ратифікувала Статут цієї міжнародної організації. Україна як член

ООН і непостійний член Ради Безпеки брала активну участь у конференціях, які проводились під орудою ООН. Але для України, як союзної республіки СРСР, участь в ООН була формальною, це зумовлено зацікавленістю уряду Радянського Союзу в тому, щоб до міжнародної організації увійшли радянські республіки, завдяки чому СРСР мав більше голосів і відігравав вагомшу роль.

У 1945 р. Україна приєдналася до Адміністрації допомоги і відбудови Об'єднаних Націй (ЮНРРА) і в повоєнні роки одержала від неї гуманітарну допомогу на суму 169 м л н доларів.

У 1950-х роках Україна брала участь у таких органах ООН, як Комісія з прав людини, Міжнародна організація праці (МОП), ЮНЕСКО. Робота української дипломатії здійснювалася під керівництвом КДРС і уряду СРСР. Та попри все українські дипломати зробили гідний внесок у зміцнення міжнародного авторитету України.

Джерела додаткової інформації

Джерело 1

«Віднині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу.

З усіма сусідніми державами, як-от: Росія, Польща, Австрія, Румунія, Туреччина та інші, ми хочемо жити в згоді й приязні, але жодна з них не може втручатися в життя Самостійної Української Республіки».

(З IV Універсалу Української Центральної Ради, січень 1918 р.)

Джерело 2

«Товариші! Те, про що тут ми говоримо в Росії відкрито, в Україні можна шептати лише на вухо, а то й цілком не говорити.

Ви, товариші, входячи в Україну, пам'ятайте, що нема тяжчої агітаційної роботи як в Україні...»

(З таємної інструкції Л. Троцького агітаторам, яких направляли в Україну)

Джерело 3

«Що стосується питання про ставлення до трудового народу України, який визволяється від тимчасового захоплення Денікінськими бандами, ЦК РКП(б) постановляє:

– неухильно проводячи принцип самовизначення націй, ЦК вважає необхідним ще раз підтвердити, що РКП стоїть на позиції визнання самостійності УСРР ...»

(З резолюції ЦК РКП (б) про радянську владу в Україні)

Джерело 4

«Встановлення безпосередніх дипломатичних зв'язків з Україною дало б урядові важливий пост підслуховування в одній з найваж-

ливіших республік Радянського Союзу...

Місія у Києві щонайменше уможливила б здійснення деяких додаткових контактів і забезпечила виправдання поїздок між Москвою і Україною. Крім контактів, можна було б одержати чимало інформації шляхом спостережень».

(Камінський Є., Дашкевич А.
Політика США щодо України... – К., 1998)

Запитання та завдання

Перший рік

1. Яку зовнішню політику проводив уряд України в 1917–1920-х роках? (1.1). Доповніть відповідь фактами, відомими вам з курсу історії України.
2. Яку роль відігравала УРСР на світовій арені в повоєнні роки? (1.2)
3. Чому Україна стає співзасновником ООН поряд з іншими державами антигітлерівської коаліції? (1.2)

§2

другий рік

1. Проаналізуйте зовнішню політику УНР у 1917–1920-х роках. Як ви вважаєте, чи мала УНР можливість стати незалежною європейською державою?
2. Які переваги могла мати Україна в добу УНР на світовій арені, якби стала незалежною державою?
3. Чи був IV Універсал (дк 1) гарантом суверенітету України для світового співтовариства? Як він вплинув на авторитет України у світі?
4. Чим була зумовлена складність агітаційної роботи в Україні? Відповідь обґрунтуйте. (Дк 2)
5. Чи був дотриманий вказаний принцип ЦК РКП(б) стосовно України в складі СРСР? (Дк 3)
6. Чим зумовлена позиція США щодо Києва в повоєнні роки? (Дк 4). Порівняйте її з сучасною політикою США щодо України.

Третій рік

Якою, на вашу думку, була б роль України в політичному житті Європи, якби період становлення її незалежності завершився в 1920-х роках? Викладіть свої думки у формі тез.

Україна на тлі глобальних політичних трансформацій

2.1. Україна на міжнародній арені в роки незалежності

У висловлюваннях провідних політологів та політиків в

зустрічаємо думку, що політично самостійною Україна стала внаслідок «щасливого випадку». 1 грудня 1991 р. відбувся Всенародний референдум, який підтримав Акт проголошення незалежності України, прийнятий 24 серпня 1991 р. Верховною Радою УРСР. Цей референдум поклав початок розбудови незалежної України. Наша країна стає повноправним **суб'єктом міжнародного права**, набуває юридичну спроможність до самостійного здійснення прав і обов'язків у міжнародних відносинах.

Першочерговим завданням для українського народу стає визначення пріоритетів зовнішньої політики та інтеграції до **світового співтовариства**, яке являє собою систему взаємопов'язаних різномісних держав і народів, які усвідомлюють взаємозалежність світового розвитку, розуміють особливості міжнародних соціальних, економічних та політичних відносин.

Орієнтація на поглиблення відносин з країнами-членами ЄС, за умови надання їй стратегічного характеру, є засобом для повномасштабної інтеграції України до об'єднаної Європи. Це – і реалізація історичної ролі, що означає повернення до джерел загальноєвропейської цивілізації, невід'ємною частиною якою була наша країна впродовж століть, і прагнення якнайшвидше досягти економічного добробуту та виробити механізми сталого гарантування соціального миру в демократичній державі. Це завдання зумовлює необхідність поглиблення багатостороннього партнерства з державами Центральної Європи.

Особливе місце в розвитку партнерських відносин належить нашому географічно найближньому сусіду – Російській Федерації.

Окрема роль належить Сполученим Штатам Америки, всебічна підтримка якої становлення та розвитку нашої незалежної держави, процесу політичних та економічних реформ має велике значення.

Закономірним наслідком курсу зближення Сполучених Штатів з Україною у 1992–1993 рр. стала реалізація в Києві проголошеного наміру надати Україні статусу без'ядерної держави. При цьому Україні відводилася досить підпорядкована роль у комплексі завдань із роззброєння, які Вашингтон розв'язував з Москвою. У найгостріших спірних питаннях російсько-українських відносин США беззастережно в ті роки відмовлялись брати на себе бодай посередницьку роль. Спрошеність принципів, на яких базувалась така політика, спричинялась одним з висновком про те, що Москва Б. Єльцина постає безсумнівним гарантом демократичних і ринкових реформ на теренах СНД.

Україну визнали понад 140 держав світу, з 110 державами встановлені дипломатичні відносини у повному обсязі, у 23 відкриті посольства, у Києві працює 43 закордонних представництва.

2.2. Глобалізація політичних взаємозв'язків і відносин

Глобальні трансформації (зміни), що розпочалися на зламі 80–90-х років, ще не завершилися. Врахування близьких і віддалених – як бажаних, так і небажаних, але потенційно можливих – змін у регіоні й поза його межами вкрай важливе для України та інших країн Європи. Тому в інтересах нашої держави і континенту зміцнення довіри, розширення політичного діалогу і співробітництва на двох багатосторонній основі в рамках загальноєвропейського процесу, здійснення заходів щодо подолання економічної кризи, дотримання загальнолюдських цінностей.

Передумовами глобальних зрушень у Європі були:

- подолання військово-політичного протистояння Схід–Захід;
- падіння комунізму;
- переорієнтація низки держав на засади цінностей західної демократії.

Внаслідок цих подій світ поступово набирає обрисів багатополосного, взаємозалежного, зростає взаємовплив держав і народів. **Глобальні політичні трансформації** – зміни, пов'язані з формуванням багатополосної, взаємозалежної системи світу, в якій зростають взаємовпливи держав і народів, відбувається еволюція поглядів, моральних орієнтацій і спонукальних мотивів у сотень мільйонів людей.

Для Західної Європи та Сполучених Штатів Америки відпала потреба робити вибір між Україною та Росією, всі зрозуміли, що добрі відносини з обома країнами лише сприятимуть стабільності в Європі. Виваженість зовнішньої політики України, мирний характер перетворень у суспільстві підвищують рівень безпеки на континенті, сприяють становленню дієвих відносин України з європейською сім'єю народів. Відбуваються одночасні різновекторні, досить суттєві й далекосяжні за наслідками події. Геополітичний простір України характеризується нині трьома векторами орієнтації: західний, північно-східний і південно-східний.

Підписанням Україною на початку 1992 р. Гельсінкського підсумкового акта було увінчано самовизначення й визнання державності українського народу іншими країнами. Водночас це стало початком нормальної діяль-

ності України в європейських структурах як рівноправного партнера.

Складові нового геополітичного становища та оточення України стають інструментами пошуку забезпечення її національних інтересів, що являють собою інтегральний вираз інтересів усіх членів суспільства. Суттєвим чинником формування міжнародних відносин є геополітичні фактори – територія, матеріальні ресурси, національний склад населення, а також національно-релігійні характеристики, що формувалися протягом багатьох століть.

2.3. Принципи та напрями зовнішньої політики сучасної України

Здобуття Україною незалежності дало їй можливість налагодити безпосереднє спілкування з іншими регіонами світу. Вона набула нової якості існування, стала суб'єктом міжнародного життя. Зовнішньополітичний курс незалежної України визначають такі документи: «Декларація про державний суверенітет» (1990), Конституція України (1996) та Рішення Верховної Ради від 2 липня 1993 р. «Основні напрями зовнішньої політики України». У цих документах сформульовані основні принципи та напрями зовнішньополітичної стратегії нашої Батьківщини, а саме:

1. Послідовність, виваженість, передбачуваність.
2. Взаємоповага, рівноправність, взаємовигода, неутручання у внутрішні справи інших держав.
3. Відсутність будь-яких територіальних претензій до інших держав і не визнання їх щодо себе.
4. Визнання пріоритету міжнародного права.
5. Відмова від участі у воєнних блоках.

Основними напрямками зовнішньої політики України є:

1. Участь у загальноєвропейському процесі:
  - а) економічний рівень (залучення іноземних інвестицій і технологій, налагодження двосторонніх економічних стосунків);
  - б) політичний рівень (залучення України до вирішення загальноєвропейських проблем; залучення Євросоюзу до вирішення українських проблем);
  - в) культурний рівень (створення демократичного підґрунтя для розвитку української культури і культури національних меншин, культурний обмін з країнами Європи, узгодження правового поля Європи та України);
  - г) соціальний рівень: (створення єдиної в Європі системи соціального захисту громадян).

2. Співробітництво у рамках СНД

- а) економічний рівень (залучення іноземних інвес-

тиці й, вихід на ринки країн СНД, співпраця у відгодженні спільних модерних підприємств);

б) політичний рівень (спільне вирішення політичних проблем регіону);

в) культурний рівень (створення основи для розвитку культур етносів у державах СНД, узгодження правового поля етносів з країнами Європи);

г) соціальний рівень (узгодження системи соціального захисту громадян, що працювали на території інших республік, компенсації репресованим).

3. Співробітництво з державами європейської співдружності та НАТО:

а) економічний рівень (залучення України до виробництва зброї для альянсу та узгодження параметрів зброї для системи альянсу);

б) політичний рівень (створення системи колективної безпеки в Європі);

в) культурний рівень;

г) соціальний рівень.

4. Активна участь у діяльності ООН та інших міжнародних організацій:

а) економічний рівень (створення умов для вільної світової торгівлі);

б) політичний рівень (створення системи колективної безпеки у світовому масштабі);

в) створення умов для вільного розвитку культур етносів світу, їх взаємообміну і взаємозбагачення;

г) соціальний рівень: створення системи допомоги націям в умовах кризи: війни, стихійні лиха, епідемії.

Означені напрями зовнішньої політики мають сприяти реалізації принципів зовнішньої політики, проголошених українським урядом.

Джерела додаткової інформації

Джерело 1

1 грудня 1991 р. проведено Всенародний референдум, яким було підтримано Акт проголошення незалежності України, прийнятий 24 серпня 1991 р. Верховною Радою УРСР. Документ проголошував:

«Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 р.,

– виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами,

– здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України,

Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки проголошує: незалежність України та створення самостійної

Української держави – України.

Територія України є неподільною й недоторканою.

Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України».

Джерело 2

«На початку 90-х років XX століття перед Україною відкрилася «нова» Європа, яка до цього була представлена нам через призму комуністичного режиму, і перед українцями постало завдання стати гідним членом цієї Європи».

(Плющ М. Р. *Короткі нариси з історії*)

Джерело 3

На шпальтах української періодики зустрічаємо висловлювання на кшталт:

1. «Якщо уявити всю Європу комунальною квартирою, то Україна – це кімната, в яку відкритий шлях усім».
2. «А я в Європу, додому хочу...»
3. «В Європу – через вікно».
4. «Україна «дорослішає» в очах Світу».

Вектор зовнішньополітичної переваги орієнтації	Політичні переваги	Соціально-економічні переваги	Культурні переваги
Західний			
Північно-східний			

5. «Кордони – це порушення права людини на вільне пересування».

Запитання та завдання

Перший рівень

1. Дайте визначення України як суб'єкта міжнародного права. (2.1)
2. Розкрийте суть поняття «світове співтовариство». (2.1)
3. Як ви розумієте поняття «глобальні трансформації»? (2.2)
4. Назвіть основні передумови глобальних зрушень у Європі. (2.2)
5. Які пріоритетні напрями зовнішньої політики України? (2.3)
6. Що стало поштовхом до проголошення незалежності і чому воно було легітимним? (Дж 1)

Другий рівень

1. Які історичні чинники зумовили нелегкий шлях визнання неза-

- лежності України зарубіжними державами?
2. Як ви розумієте термін «незалежність» у ракурсі історичного досвіду України? Наведіть аргументи прихильників незалежності та її противників.
  3. Як ви розцінюєте зовнішньополітичний курс України на початку 90-х років?
  4. У чому виявилось загострення відносин між Україною і керівництвом СРСР після проголошення Акта незалежності України?
  5. Чи вважаєте ви, що здобуття Україною самостійності відбулося внаслідок «щасливого випадку»? (2.1)
  6. Які економічні наслідки для України мав факт прийняття Акта незалежності?
  7. Як ви розумієте вислів «нова» Європа для України? (Дж 2)
  8. Яке, на вашу думку, автори газетних публікацій (дж 3) відводять сучасній Україні на міжнародній арені?

Третій рівень

Запропонуйте вектор зовнішньополітичної орієнтації сучасної України. Заповніть таблицю.

Геополітичне становище сучасної України

3.1. Пострадянський простір Європи і Україна

Для України, яка впродовж своєї історії перебувала в центрі геополітичних інтересів кількох наддержав, зовнішньополітичний вибір має не тільки внутрішню, а й міжнародну вагу. Стратегічна мета нашої країни полягає в інтеграції до європейських та євроатлантичних структур. Україна займає важливе місце на континенті, є одним із визначальних чинників в новому геополітичному становищі в Європі. Важливими для геополітичного становища є спільні заходи України з іншими безпосередніми сусідами, її стратегічними партнерами. Тобто, Україна по всьому периметру своїх кордонів у новому геополітичному просторі залягодила практично всі територіальні проблеми, встановлюючи партнерські й добросусідські відносини.

Багато політиків та державних діячів вказують на географічний чинник у геополітичному становищі сучасної України. Справді наша країна є географічним центром Європи. На сьогодні завданням українського народу є довести, що Україна може бути не лише географічним цент-

ром, а й одним із найбільших центрів економічного та політичного життя.

Нинішні зовнішні відносини України з європейськими державами перебувають у «застійному» стані внаслідок нестабільності політичної влади в Україні, затягування визначення основного стратегічного партнера, глибокої економічної та соціальної кризи. До цього всього додається відсутність багатьох законів та недосконалість чинних.

Своє географічне положення в центрі Європи Україна має використовувати для підвищення добробуту власного народу та втілення демократичних засад розвитку і формування громадянського суспільства, для ефективної інтеграції у світову спільноту.

Після розпаду СРСР територія колишнього Радянського Союзу декілька років залишалася ареною внутрішньої нестабільності й міждержавних конфліктів. Єдиною державою, якої не торкнулися військові локальні конфлікти, залишалася Україна. Історично до складу України входять регіони, які в різні історичні часи належали до різних держав. Унаслідок цього сформувалися регіональні інтереси, які не завжди збігалися із загальнодержавними. Незважаючи на це, Україні вдалося уникнути збройних конфліктів і вирішити багато питань шляхом компромісів і реформувати всі сфери життя держави. Так, Закарпаття було проголошено «вільною економічною зоною», а Крим здобув статус автономної республіки з власним урядом та Конституцією.

Найбільших успіхів за роки незалежності на пострадянському просторі домоглися Литва, Латвія та Естонія. В цих країнах швидкими темпами розвивається ринкова економіка та демократія, формується громадянське суспільство. Країни Балтії відразу визначилися з європейським шляхом розвитку.

Свій шлях розвитку обрала Білорусь.

Всі країни активно співпрацюють з нашою державою. Укладені міждержавні угоди сприяють розвитку економічної системи цих держав, удосконаленню політичної системи та розвитку політичних партій, удосконаленню колективної системи безпеки.

3.2. Інтеграція України у світову економіку

Сучасна економічна система України не може розвиватися без взаємодії з іншими економіками. Для цього існують не тільки об'єктивні причини, а й причини зумовлені історичним розвитком української держави. Україна в складі

СРСР та її економіка існувала у тісному взаємозв'язку з іншими республіками СРСР. Після розпаду СРСР економіки новоутворених держав зіткнулися з проблемою налагодження співпраці з метою відновлення і ефективної роботи національних економік.

Окрім цього, геополітичне становище України зумовлює позицію своєї рідної посередницької ланки у економічних стосунках між країнами Півночі, Сходу і Заходу.

Великий інтерес для України в економічних зв'язках становлять країни Середнього і Близького Сходу з їхніми багатими нафтогазовими ресурсами. Такий самий інтерес викликає Росія та Казахстан, з якими підписано не одну угоду у цій галузі. Росія є цінною для України і подолі сопереробної промисловості.

У свою чергу, українські залізні та марганцеві руди, коксівне вугілля, чавун, сталь, прокат чорних металів, сільськогосподарська техніка, верстати, судна, прилади, цукор, олія, фрукти, виноград і вина, м'ясо, зерно та інші продукції мають традиційний попит на міжнародному ринку і, безумовно, сприятимуть поглибленню зовнішньої торгівлі.

Україна займає одне з чільних місць серед розвинутих країн світу з виробництва промислових товарів. Вона має потужний паливно-енергетичний, металургійний, хімічний і нафтохімічний, машинобудівний, будівельний та агропромисловий виробничі комплекси.

Виняткову роль у подальшому розвитку зовнішньої торгівлі України відіграватиме структурна перебудова її економіки. У цьому плані одним з першочергових завдань є розширення обсягів виробництва і продажу на світовому ринку продукції військово-промислового та аерокосмічного комплексів, стимулювання експортного потенціалу інших галузей, захист внутрішнього ринку.

І, нарешті, Україна має значний потенціал для економічного поступу, основою якого є працьовиті і талановиті люди. Саме вони здатні ефективно використати нагромаджені матеріальні блага, національний і зарубіжний виробничий досвід, звести їх воедино і спрямувати на утвердження економічних основ суверенної молоді держави.

За нинішніх умов структура економіки України в цілому є малоефективною, екологічно небезпечною. Для неї характерні перевитрати природних і людських ресурсів, вона не задовольняє потреб в інвестиційних ресурсах, а потреб населення – у товарах і послугах. Фактично економіка України не працює на задоволення потреб людини і не дістає через розвиток цих потреб імпульсів для свого

подальшого розвитку.

Тимчасом українська економіка має досить серйозні завдання, які впливають з її економічного та науково-технічного потенціалу. Це насамперед – стимулювання розвитку наукомістких виробництв на базі досягнень вітчизняної науки і техніки, адже західні експерти давно визнали високий освітній рівень наших людей. Відомо, що у багатьох перспективних напрямках науки і техніки вчені України посідають у світі чільне місце. Це стосується фундаментальних наук, матеріалознавства, авіаційної, ракетно-космічної та військової техніки, деяких напрямів розвитку новітніх інформаційних технологій тощо.

Пріоритетом в економічному розвитку сучасної України має стати відродження сільського господарства. Для цього необхідним є проведення земельної реформи, створення ефективної законодавчої бази, підтримка і розвиток фермерського господарства та ін. Одночасно з цими заходами держава повинна запроваджувати екологічно безпечні технології виробництва, приділяти увагу збереженню земель, водного простору та тваринного світу.

Кінцевою метою економічних реформ є забезпечення високого рівня добробуту людей, основою якого може бути тільки розвинута економіка і соціально орієнтована державна політика.

Основою моделювання і політичної, і економічної системи держави, як ми знаємо, є окреслення головних цінностей народу та особливостей його ментальності. Ментальність визначає форму політичного правління, а остання – тип економічної системи: обов'язковою недоторканною вважається приватна власність, наявність вільного ринку, а головним мотивом діяльності є одержання прибутку. Ігнорування ментальності народу, основних його цінностей та переконань спричиняє економічну та політичну неефективність держави, її занепад.

3.3. Стратегічне партнерство

Налагодження співробітництва з країнами Заходу було життєво необхідним для утвердження України як незалежної держави.

Для нашої держави стратегічне партнерство, яке визначається для двох країн економічними, воєнно-політичними та соціальними чинниками тривалого характеру, є життєво важливим. Основою стратегічного партнерства лежить геополітична взаємозалежність, іноді – географічна, культурно-історична близькість двох держав. В окремих випад-

ках пошук стратегічних партнерів зумовлений бажанням держави стати регіональним або світовим лідером. Стратегічних партнерів не може бути багато, і напевно виникають сумніви стосовно наявності у держави чітко визначеної зовнішньої політики для запровадження ринкових і демократичних перетворень у державі.

Економічні аспекти стратегічного партнерства України визначаються, насамперед, обсягами та структурою товарообігу, рівнем взаємної залежності економік, постачанням стратегічно важливих для України сировини, товарів, послуг і технологій, обсягами інвестицій та фінансової допомоги країна-партнерів.

На сучасному етапі стратегічними партнерами України проголошено щонайменше 19 держав Європи, Азії, Північної та Південної Америки. Серед них – Азербайджан, Аргентина, Білорусь, Болгарія, Грузія, Ізраїль, Канада, Китай, Молдова, Німеччина, Польща, Росія, Румунія, Словаччина, США, Туреччина, Угорщина, Узбекистан і Фінляндія. Консенсус думок громадян, експертів і лідерів депутатських об'єднань складається доволу чотирьох стратегічних партнерів України – Росії, США, Німеччини та Польщі.

Ключовими у стратегічному партнерстві, на думку і громадськості, і фахівців, і лідерів парламентських фракцій та груп, є політична інтеграція, торговельно-економічна сфера та сфера безпеки.

На європейському напрямі регіональної інтеграції Україна залишається сьогодні фактично поза рамками цього процесу. Попри декларації з обох сторін, налагодити плідне економічне співробітництво з ЄС Україні поки ще не вдається. Ще менше успіхів на шляху набуття статусу асоційованого членства України в ЄС.

Економічна взаємодія в рамках СНД супроводжується підписанням сотень документів, багато з яких не виконуються. Зняти політичні й митні перешкоди вільному пересуванню товарів на просторі Співдружності не вдається, і відтак обсяги торгівлі України з більшістю країн СНД з року в рік зменшуються.

Останнім часом більш інтенсивно розвиваються політичні контакти України в рамках ГУУАМ. Варто нагадати, що членами цього об'єднання є проголошені стратегічними партнерами України Азербайджан, Грузія, Молдова і Узбекистан. Уже започатковано практику виступів зі спільними ініціативами країна-членів ГУУАМ у міжнародних організаціях. Так, у вересні 2000 р. під час Саміту тисячоліття було задекларовано намір перетворити ГУУАМ у міжнародну організацію. За словами Президента

України Л. Кучми, бажання приєднатись до ГУУАМ висловили Болгарія та Румунія.

У взаєминах України зі стратегічними партнерами порівняно вищого рівня організації забезпечення контактів з трьома державами: США, Польщею та Росією. Для реалізації стратегічного партнерства з цими країнами утворені Консультативний комітет Президентів України і Республіки Польща, Спільна українсько-російська комісія зі співробітництва і Стратегічна група з питань українсько-російських взаємовідносин. Наявність таких міждержавних органів створює передумови для плідної співпраці партнерів.

Джерела додаткової інформації

Джерело 1

«Україна має потужний і різноманітний природно-ресурсний потенціал, здатний забезпечити високий рівень економіки і добробуту народу. Серед розвинутих країн світу вона займає гідне місце з виробництва багатьох промислових товарів, насамперед металу, вугілля, залізної руди, мінеральних добрив і сільськогосподарських товарів (цукор, олія, м'ясо)».

(Партнерство і співробітництво. – 2000. – №12)

§4

Джерело 2

«Своє географічне положення в центрі Європи Україна мала б використати як джерело фінансування своєї промислової політики.

Очевидними джерелами фінансування є:

- 1) оплата за світовими цінами транзиту російської нафти та газу через територію України;
- 2) негайна реалізація положень Конституції України в питаннях оплати за світовими цінами оренди Росією військових чорноморських баз;
- 3) формування стратегічної програми транспортування нафти і газу з Близького Сходу, а пізніше з Африки та Європи шляхом Туреччина – Чорне море – Україна – Європа;
- 4) формування власних авіаційних та морських шляхів через відповідні аеропорти та морські порти України;
- 5) створення умов, за яких, щоб потрапити на ринок України, потрібно здійснити оплату у формі нових технологій – а в сьогоднішній Україні платять за те, що її ринок поглинається».

(Павловський М. Шлях України. – К., 1996)

Джерело 3

«Нинішня практика проголошення відносин стратегічного партнерства викликає у громадян України, фахівців та парламентарів переважно скептичне ставлення. Консенсус думок громадян, експертів і лідерів депутатських об'єднань складається довкола чотирьох стратегічних партнерів України – це Росія, США, Німеччина та Польща».

(Партнерство і співробітництво. –

Запитання та завдання

Перший рівень

1. Охарактеризуйте роль географічного фактора у геополітичному положенні України. (3.1)
2. Який шлях вибрали інші держави пострадянського простору? (3.1)
3. Які регіони України претендують на особливий статус (автономія або повна незалежність)? (3.1)
4. Який природний потенціал може сприяти інтеграції України в світову економіку? (3.2, дж1)
5. Це таке стратегічне партнерство? (3.3)
6. Які міжнародні економічні організації, що їх членом є Україна, ви знаєте? (3.3)

Другий рівень

1. Висловіть і аргументуйте свою точку зору щодо такої думки: «Нинішні зовнішні відносини України з європейськими державами перебувають у «застійному» стані».
2. Які, на ваш погляд, перспективи розвитку українсько-молдавських відносин?
3. Проаналізуйте, чому Україна не досягла такого високого рівня демократії та ринкових відносин, як країни Балтії.
4. Порівняйте шанси України та інших держав пострадянського простору щодо входження в європейське співтовариство.
5. Чому саме названі країни (дж 3) були визначені основними стратегічними партнерами України?

Третій рівень

1. Уявіть собі, що ви один з кандидатів у президенти і вам необхідно підготувати передвиборчу програму з питань стратегічного партнерства України на наступні п'ять років. Якою вона буде?
2. Ознайомтесь із думкою вченого. Які можливості дає Україні її географічне положення для запобігання «поглинанню її ринку»? Як воно позначиться на соціальному, культурному та політичному розвитку України? (Дж 2)

Інтеграційні процеси в Європі та місце України в цих процесах

4.1. Аспекти міжнародної інтеграції в Європі

Інтеграція – сукупність процесів, спрямованих на консолідацію, злиття суспільних, політичних, військових,

економічних структур або етносів у рамках однієї чи кількох держав з метою протидії деструктивним внутрішнім і зовнішнім чинникам; це наслідок і форма прояву ітернаціоналізації всього суспільного життя – однієї з провідних тенденцій світового цивілізаційного розвитку, якому належить важливе місце у житті європейських держав з другої половини ХХ століття.

Інтеграційний процес в Європі пройшов уже ряд стадій розвитку: 1948 р. – створення Оборонної Організації Західного Союзу, 1957 р. – оформлення ЄЕС – Європейського Економічного Співтовариства, 1992 р. – підписання Договору про Європейський Союз.

7 лютого 1992 р. у нідерландському місті Маастріхті міністри закордонних справ та міністри фінансів країн – членів ЄЕС (Бельгія, Данія, Люксембург, Нідерланди, Італія, Ірландія, Португалія, Греція, Франція, Німеччина, Велика Британія) підписали Договір про Європейський Союз, що передбачає поетапну трансформацію ЄЕС у новий економічний, валютний, а в перспективі і політичний Європейський Союз. Метою діяльності ЄС є розвиток економічної інтеграції, здійснення єдиної політики у відносинах з іншими країнами, створення європейської валютної системи, єдиного внутрішнього ринку. Прийнято програму довгострокового стратегічного розвитку Європи, що передбачає: впровадження єдиної валюти – «євро», часткову відмову від суверенітету в галузі зовнішньої та військової політики, розширення прав основних інститутів Європейського Союзу – Ради міністрів культури, охорони здоров'я, не виключене створення єдиного євроуряду. Якщо здійсниться практична реалізація ідеї, Європейський Союз перетвориться на економічну наддержаву, яка політично значною мірою реалізує ідею Сполучених Штатів в Європі.

Іншою впливовою європейською організацією вважають Раду Європи (РЕ) – Міжнародну міжурядову організацію, утворену 5 травня 1949 р. в Лондоні. До країн – засновниць РЕ належать Бельгія, Велика Британія, Данія, Ірландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Франція. Головними органами РЕ є Комітет міністрів закордонних справ країн – членів Ради Європи (нині Генеральний секретар – Д. Тарітс) та Консультативна парламентська асамблея (нині голова Парламентської асамблеї – М. Мартінес). При Раді Європи функціонують:

- Європейська комісія з прав людини;
- Європейський суд з прав людини;
- Європейський центр молоді;
- Інформаційний центр охорони природи.

Основні органи Ради Європи розміщені в Страсбурзі (Франція). Довгі роки РЄ була маловпливовим інститутом, відродження ролі якого розпочалось лише наприкінці 80-на початку 90-х років у зв'язку з геополітичними змінами у світі та з прискоренням процесу «Євроінтеграції».

За цих умов Україні доцільно принципово і стабільно розглядати перспективу загальноєвропейської, а далі й трансатлантичної інтеграції цілковито здійсненню, а проходження етапу ринкових перетворень і суспільної демократизації держав Центрально-Східної Європи і колишнього СРСР на засадах верховенства міжнародного права обов'язковою передумовою приєднання до інтеграційних процесів на теренах економічно розвинутих країн та водночас зміцнення європейської і загальносвітової стабільності. Україна стратегічно зацікавлена в реалізації домінуючої серед західноєвропейської і північноамериканської спільної думки про те, що першочерговою метою політичного курсу держави на перехідному етапі має бути створення механізмів та інститутів в сприяння демократичному процесу та забезпечення громадянських прав і прав людини. Лише на цій основі можливе успішне подолання колишнього розколу Європи та недопущення нових поділів і відновлення ворогуючих або нестабільних політичних систем.

4.2. Україна – Рада Європи

9 листопада 1995 р. Україна стала 37-м членом Ради Європи, що для неї означає:

- піднесення на новий щабель питання дотримання прав людини (тенденція пріоритету особистості перед державою);
- введення інституту спеціальних уповноважених з прав людини на місцях;
- приєднання протягом трьох років до 150 європейських конвенцій – необхідність приведення у відповідність до них українського законодавства;
- участь 12 народних депутатів Верховної Ради України (представників усіх фракцій) у Парламентській асамблеї Ради Європи;
- річний членський внесок у бюджет РЄ 2 млн доларів (у 1996 р. РЄ витратила 3 млн доларів на програму підготовки для України спеціальстів у різноманітних сферах).

Вступивши до Ради Європи, Україна зобов'язалася реформувати правову систему, систему місцевої влади і скасувати смертну кару.

Можна говорити про те, що з листопада 1995 р. Європа зросла на 48 млн чоловік – громадян суверенної України.

4.3. Україна – Європейський Союз

Характерною особливістю цього етапу є зближення України з Європейським Союзом, що знаходить своє підтвердження у підписанні партнерських документів. Так, у 1994 р. лідери Євросоюзу й України уклали угоду про партнерство та співробітництво (УПТ). У лютому 1996 р. набула чинності тимчасова угода про торгівлю між Євросоюзом і Україною, який на сьогодні став головним її торговим партнером. У наступні роки були підписані галузеві угоди між Україною і ЄС, зокрема про торгівлю текстильними виробами (1993), про створення правових засад міжнародного співробітництва по забезпеченню енергоносіями країн Західної Європи (1999) та ін. Усі підписані угоди ґрунтуються на принципах партнерства, політичного діалогу, передбачають співпрацю у багатьох галузях суспільної діяльності.

Джерела додаткової інформації

Джерело

«Програма Tacis в Україні складається з індивідуальних проектів. Ці проекти відбираються відповідно до довгострокового плану, в якому визначаються ті галузі, які потребують підтримки. План, що називається Індикативною програмою, розрахований на період до трьох років, узгоджується між Європейським Союзом і Урядом України.

Пріоритетні напрями, в яких Tacis фінансує проекти в Україні, і такі:

- реструктуризація підприємств та розвиток приватного сектора;
- виробництво, переробка та розподіл продуктів харчування;
- основні мережі (транспорт, телекомунікації, енергетика);
- розвиток людських ресурсів;
- атомна безпека.

Додатково Tacis фінансує такі проекти в Україні:

Демократична програма – сприяння розвитку демократичних інститутів та практик в Україні; «City Twining» – підтримка співробітництва між регіонами і містами країн Європейського Союзу та України; «Lien» – розвиток неурядових організацій; «Tempus» – сприяння розвитку вищої освіти; Програма партнерства та співробітництва – спільне фінансування; «Mercure» – встановлення зв'язків між Торгово-промисловими палатами країн Європейського Союзу та України; «Ace» – дає змогу обмінюватися науковою та економічною інформацією».

(Угода про Партнерство та Співробітництво //

Довідник по Угоді, підписаній між Європейським Союзом та Україною в Люксембурзі 16 червня 1994 року. – К., 1995)

Запитання та завдання

Перший рівень

1. Назвіть основні аспекти міжнародної інтеграції. (4.1)
2. Назвіть стадії інтеграційних процесів у Європі. (4.1)
3. Які визнаєте основні загальноєвропейські організації? (4.1)
4. Що позитивне ви вбачаєте у співпраці України з Радою Європи? (4.2)
5. Назвіть основні форми зближення України і ЄС. (4.3)

Другий рівень

1. Чим була зумовлена необхідність створення «найщільнішого об'єднання народів Європи»?
2. Дайте критичний аналіз інтеграційних процесів у Європі в другій половині ХХ століття.
3. Визначте, чи виконала Україна зобов'язання, які взяла на себе перед Радою Європи.
4. Як ви думаєте, чи має Україна шанси стати членом Європейського Союзу?
5. Як міжнародні програми сприяють співробітництву України з країнами ЄС? (Джерело)

Третій рівень

Що Україні потрібно зробити, щоб стати повноправним членом європейської спільноти? Запропонуйте свою програму дію вигляді ⁴ –
5 тез. Обґрунтуйте вашу позицію.

Україна у світовому співтоваристві

5.1. Україна – ООН

У 1993 р. Україну відвідав Генеральний секретар ООН Представництво ООН з 1994 р. постійно працює в Україні. Ознакою зростаючого авторитету України стало обрання міністра закордонних справ України Г. Удовенка Президентом Генеральної Асамблеї ООН на 52-й сесії, яка увійшла в історію під назвою «сесія реформ». Незалежна Україна брала участь у таких заходах ООН, як Міжнародна конференція з проблем розвитку (Каїр, Єгипет, вересень 1994 р.); Світовий саміт з соціального розвитку (Копенгаген, Данія, березень 1995 р.); IV Міжнародна жіноча конференція ООН (Бейджин, Китай, 1995 р.); Дитячий форум у Парижі (1998); Саміт тисячоліття (Нью-Йорк, 2000 р.). Делегація Ук-

раїни в ООН разом з іншими країнами Півночі домоглися глобального відображення проблематики розвитку, включаючи використання природних ресурсів, а також демократії, дотримання прав людини і основних свобод, участі громадськості. У рамках цієї діяльності в 1995 р. Україна стає членом ЮНІПА – одного з найбільших органів оперативної діяльності ООН. У цьому році наша країна приєднується до складу Виконавчої Ради ЮНІСЕФ (Дитячий фонд ООН).

У 1991 р. Україна ратифікувала Конвенцію ООН з прав дитини і в 1993 р. подала свій перший державний звіт до ООН. На початку 1996 р. Президент Леонід Кучма затвердив національну програму «Діти України», розроблену відповідно до Конвенції ООН з прав дитини. Інші програми, що стосуються захисту і розвитку прав дітей, включають освіту, охорону здоров'я та ін. У 1999 р. Верховна Рада України ратифікувала загальну угоду про співпрацю та генеральний план роботи на 2000–2001 рр.

5.2. Україна – СНД

Співробітництво з СНД (утворено 8 грудня 1991 р.) є життєво необхідним для України як з економічного, так і політичного погляду. Велике значення для незалежної України мало визнання її незалежності Росією. Але уряд Б. Єльцина, визнавши Україну одним із перших, намагався за допомогою механізму СНД зберегти за Москвою становище керівного центру. Відомі низці угод у межах СНД – про сили спільного призначення на перехідний період (лютий 1992 р.), про колективну безпеку (травень 1992 р.) та ін. – передбачалось утворення наднаціональних органів, які б діяли, ігноруючи керівні органи країн СНД. У цьому виявлялося намагання перетворити СНД у державу конфедеративного або навіть федеративного характеру. За 1992–1993 рр. керівними органами СНД було прийнято близько 400 угод, рішень та інших документів. Україна підписала близько 200 документів, які не загрожували її державному суверенітету. У такий спосіб парламент і уряд здійснювали в СНД політику, спрямовану на забезпечення національних інтересів в Україні, зміцнення її державності.

Під час візитів в Б. Єльцина та В. Черномірдіна в Україну в травні 1997 р. було укладено Договір про дружбу, партнерство та співробітництво, Угоду про статус Чорноморського флоту на території України, цільний пакет інших угод. У лютому 1998 р. Президенти Б. Єльцин і Л. Кучма підписали в Москві Програму довгострокового економічного співробітництва на 1998–2007 рр.

Певних успіхів було досягнуто в двосторонніх відносинах з іншими країнами СНД. Зокрема, добрі стосунки

складаються з Азербайджаном. Україна розраховує на участь у транспортуванні каспійської нафти, що проходить через територію наших країн в Європу. Планується робота в інших престижних проектах, розрахованих на десятиріччя.

Досить продуктивно розвиваються відносини України з Молдовою, зокрема щодо створення міждержавної економічної зони в районі Джурджулешті (Молдова) і Рені (Україна).

З Туркменістаном також налагоджується взаємовигідне співробітництво. Відновлюється постачання туркменського газу до України. У Туркменістані на розробці десятки великих родовищ працюють кваліфіковані фахівці з України.

Підтримуючи в цілому дружні відносини з усіма державами, Україна заперечує надання СНД статусу суб'єкта міжнародного права.

5.3. Україна – Схід

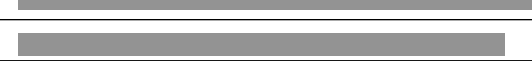

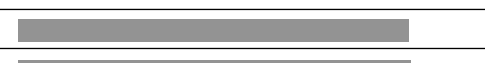

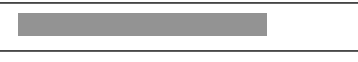

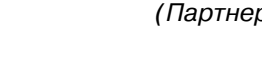

Велике значення для України має співпраця з країнами Сходу. Політична еліта цих країн формувалася під сильним впливом СРСР, освіту багато хто з них здобував у республіках СРСР, причому немало кадрів було підготовлено саме в Києві. Цей факт зумовлює відповідне ставлення до незалежної України. Тож завданням нашої держави сьогодні є вміле використання тих можливостей, які пропонують нам східні партнери. Через 10–20 років для України ці можливості будуть закриті, тому що країни Сходу готують своїх спеціалістів уже на Заході (Європа та США). Формується нове бачення, нові тенденції в культурі та політичній системі. Переваги набувають цінності, сформовані західними демократіями. Огже, країни Близького Сходу цікаві для України насамперед своїми нафтогазовими родовищами. Важливу роль у зовнішньополітичних відносинах України відіграє Китай, який є гарантом ядерної безпеки нашої держави. Тривала співпраця УРСР з Індією дає свої плоди і незалежній Україні: між нашими країнами відбувається постійний обмін студентами і спеціалістами у різних сферах державного життя. Так, Україна надала велику допомогу під час землетрусу в Індії, направивши туди кошти та людські ресурси.

5.4. Україна – НАТО

Останніми роками НАТО зосередив діяльність на запобіганні конфліктам і врегулюванні криз. Головний напрям змін Північноатлантичного альянсу визначається по-

силенням його політичної ролі та зростанням внеску разом з іншими міжнародними організаціями у справу збереження стабільності у світі. Серед основних завдань трансформації НАТО – підвищення ролі альянсу в подоланні кризових ситуацій та миротворча діяльність. Підтвердженням цього можна вважати приборкання агресії Іраку в 1990 р., а також дії НАТО і країн – не членів альянсу – з налагодження миру в колишній Югославії. В миротворчих операціях брали участь військовослужбовці українського батальйону. Завдяки міжнародній співпраці, згідно з мандатом ООН, було досягнуто миру у Боснії та Герцеговині.

Важлива подія у відносинах Україна – НАТО сталася 7 травня 1997 р.: у Києві було відкрито інформаційний центр НАТО (це перший центр у країні, що не входить до альянсу). Центр покликаний оперативно надавати достовірну поточну та узагальнюючу інформацію про справи в НАТО. З відкриттям цього центру почалася структуризація відносин по

США		90 %
Росія		80 %
Німеччина		80 %
Польща		36 %
Китай		34 %
Велика Британія		29 %
Франція		10 %
Азербайджан		10 %
Туркменістан		8 %
Білорусь		8 %
Казахстан		8 %
Канада		7 %
Грузія		7 %
Туреччина		4 %
Узбекистан		3 %
Ізраїль		3 %
Нідерланди		3 %
Румунія		3 %
Угорщина		3 %
Болгарія		1 %

(Партнерство і співробітництво. – 2000. – № 12)

лінії Київ – Брюссель. Зацікавлені сторони формуватиме стосунки, про їх офіційні особи називають особливим партнерством, яке визнає міжнародну вагомість України та її безперечний потенціал у європейській безпеці.

29 травня 1997 р. у Сінтері (Португалія) парафровано Хартію про особливе партнерство НАТО з Україною. Країни – члени альянсу визнали Україну частиною нових демократії Центрально-Східної Європи. На цій церемонії були присутні міністри всіх 16 країн – членів НАТО, які брали участь у засіданні Північноатлантичної Ради. Президент України та глави держав і урядів підписали Хартію про особливе партнерство на саміті НАТО в Мадриді в липні 1997. Указом Президента України від 15 вересня 1998 р., згідно з положенням, створено Мсії до складу якої входять два основних структурних підрозділи – Політична секція на чолі з радником та Військове представництво на чолі з військовим представником, який за посадою є військовим радником глави Мсії. Основним завданням Мсії є забезпечення реалізації політики України у відносинах з НАТО; представництво України при НАТО, її органах та підтримання з цією організацією офіційних відносин; забезпечення постійних контактів з політичними і військовими структурами НАТО; представництво України в РСАП та її органах; участь у роботі органі в РСАП Програмі НАТО «Партнерство заради миру», Комісії Україна – НАТО, Спільної групи Україна – НАТО у сфері планування на випадок надзвичайних ситуацій цивільного характеру, Спільної робочої групи з питань військової реформи та інших спільних органів.

НАТО відстоює принципи стабільності й недоторканності кордонів держав-членів, гарантує їм територіальну цілісність. На відміну від окремих політичних сил сусідніх держав, НАТО визнає територіальну цілісність, кордони України та її демократичний вибір. Виходячи з цього, Рада національної безпеки і оборони України оголосила курс на майбутній вступ України в НАТО.

Коло національних інтересів України щодо розвитку трансатлантизму базується на принципі поступового «наближення» до Європи при одночасному втіленні в життя основних положень масштабного українсько-російського договору. Україна бачить майбутнє Європи як континенту, об'єднаного суспільними і людськими цінностями, керівними структурами й інститутами.

Джерела додаткової інформації

Джерело 1

«...Ми, Республіка Білорусь, Російська Федерація (РСФР), Україна, як держави-засновники Союзу РСР, що підписали Союзний договір 1922 р., далі іменовані Високими Договірними Сторонами, констатуємо, що Союз РСР як суб'єкт міжнародного права і геополітична реальність припиняє своє існування.

....Підтверджуючи свою вірність цілям і принципам Статуту Організації Об'єднаних Націй, гельсінкського Заключного Акта та інших документів Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі;

зобов'язуючись додержувати загальновизначених міжнародних норм про права людини і народів.

Домовились про таке:

Стаття 7

Високі Договірні Сторони визнають, що до сфери їх спільної діяльності... належать:

- координація зовнішньополітичної діяльності;
- співробітництво у формуванні розвитку спільного економічного простору, загальноєвропейського і євразійського ринків, у галузі митної політики;
- співробітництво в розвитку систем транспорту і зв'язку;
- співробітництво у галузі охорони навколишнього середовища, участь у створенні всеосяжної міжнародної системи екологічної безпеки;
- питання міграційної політики;
- боротьба з організаційною злочинністю.

Стаття 14

Офіційним місцем перебування координуючих органів співдружності є місто Мінськ.

Діяльність органів колишнього Союзу РСР на територіях держав – членів співдружності припиняється. Укладено в місті Мінську 8 грудня 1991 р...»

(Угода про створення

Співдружності Незалежних Держав)

Джерело 2

«Стаття 1.

Сторони зобов'язуються, як це визначено в Статуті Організації Об'єднаних Націй, вирішувати всі міжнародні спори, учасниками яких вони можуть стати, мирними засобами і таким чином, щоб не ставити під загрозу міжнародний мир, безпеку та справедливість, а також утримуватись у своїх міжнародних відносинах від погроз силою чи застосування сили у будь-який спосіб, не сумісний з цілями Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 5.

Сторони погоджуються, що збройний напад на одну або кількох із них у Європі чи у Північній Америці вважатиметься нападом на них усіх; і, відповідно, вони домовляються, що в разі здійснення такого нападу кожна з них, реалізуючи своє законне право на індивідуальну чи колективну самооборону, підтверджене статтею 51 Статуту Організації Об'єднаних Націй, надасть допомогу тій Стороні або Сторонам, які зазнали нападу, і одразу здійснить індивідуально чи спільно з іншими Сторонами такі дії, які вважатимуться необхідними, включаючи застосування збройної сили, з метою відновлення і збереження безпеки у Північноатлантичному регіоні.

Про кожний такий збройний напад і про всі заходи, вжиті у зв'язку з ним, буде негайно повідомлено Раду Безпеки ООН. Такі заходи будуть припинені після того, як Рада Безпеки вживе заходів, необхідних для відновлення і підтримання міжнародного миру та безпеки».

(Північноатлантичний договір)

Джерело 3

Держави, співробітництво з якими є пріоритетним для України, % опитаних експертів

Запитання та завдання

Перший рівень

1. Назвіть основні напрями співпраці України і ООН (5.1)
2. Які сфери спільної діяльності визначила Угода про створення СНД? (Дж 1)
3. Яку позицію займає Україна у стосунках із СНД? (5.2)
4. Які принципи виступає НАТО у відносинах між державами? (5.4)

Другий рівень

1. Спробуйте довести правильність твердження, що відношення інтелектуального потенціалу нації є одним з головних чинників в процвітання будь-якої країни.
2. Поясніть важливість відносин України з державами Сходу.
3. Відповідно до вашої точки зору розташуйте держави за ступенем їхньої важливості для реалізації зовнішньополітичної стратегії України. Аргументуйте свій вибір. (Дж 3)
4. Проаналізуйте політику НАТО на основі її миротворчих операцій.
5. Висловіть свою думку про перспективи відносин України і НАТО.
6. У чому ви бачаєте позитивні сторони інтеграційних процесів України з ГУУАМі які їх перспективи?

Третій рівень

1. Оснаюмившись із фрагментом Статуту НАТО, обґрунтуйте основні засади діяльності альянсу. (Дж 2)
2. Ви – Генеральний Секретар НАТО. Сплануйте роботу вашої організації на майбутні 5 років. Вміркуйте, які оптимальні кордони альянсу. Обґрунтуйте свою думку.

Глобальні проблеми сучасності

6.1. Поняття глобальних проблем

Кінець Другої світової війни ознаменувався не лише поширенням демократії та виробленням нових людських цінностей, а й виникненням нових проблем, які стосувалися всіх країн без винятку. Ці проблеми мають спільну основу і загальнолюдський характер, вони є глобальними, мають величезне значення для долі людської цивілізації

в цілому. До глобальних проблем насамперед належать: збереження миру, катастрофічне забруднення навколишнього середовища, демографічна, виникнення і розповсюдження цілого ряду невідомих раніше захворювань.

Наше завдання полягає у глибокому вивченні цих проблем, щоб не повторювати помилки минулого і навчитися жити в гармонії з природою.

6.2. Війна як парадокс людського буття

XX ст. можна назвати «століттям воєн». За недовгих стороків у світі пережив дві світові війни і безліч локальних. За підрахунками істориків, після закінчення Другої світової війни у збройних конфліктах у світі загинуло понад 20 млн людей. На жаль, і на початку третього тисячоліття людство не навчилося запобігати воєнним конфліктам або вирішувати суперечки мирним шляхом. Вони мають місце в Європі, Африці та Азії. З другої половини XX ст. людство зіткнулося з найбільшою проблемою – проблемою гонки озброєнь, виникненням та розповсюдженням ядерної зброї.

Ще від часів Просвітництва всі прогресивні мислителі засуджували війну як нелюдське починання, що несе з собою лише спустошення і руйнування, мрії про вічний мир. Ця мрія не втратила актуальності й сьогодні.

У другій половині XX ст. з метою запобігання і вирішення конфліктів людство створило ряд міжнародних організацій. Найбільші з них: військово-політичний блок НАТО (1949); Організація Об'єднаних Націй; найбільші серед регіональних організацій: Організація африканської єдності, Ліга арабських держав, Організація американських держав, Співдружність націй.

Деяко пояснює причини воєн уродженим потягом людини до насильства, інстинктом руйнування, агресивністю до подібних собі. Однак прояви цих психологічних рис зумовлені реально існуючими економічними та соціально-політичними умовами. За цих умов здійснювалися найвизначніші відкриття, які часом ставали загрозою для всього людства.

Так, «батько водневої бомби» А. Сахаров лише після третього випробування зрозумів усю небезпеку свого винаходу, який увійшов у «Книгу рекордів Гіннеса» як «...найпотужніший термоядерний пристрій». Це була воднева бомба потужністю в 50 млн т тротилу. Випробування її відбулися 30 жовтня 1961 р. над Новою Землею на висоті 4000 м. Вибух був рекордним

за своєю силою вибухова хвиля тричі обігнула земну кулю.

Після цього світ замислився над небезпекою, яку принесла ядерна зброя. У 1963 р. А. Сахаров домігся підписання Московського договору про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, на землі і під водою (ПРО), який потім не раз видозмінювався та вдосконалювався. Огже, основним завданням людства повинно бути вміння передбачати наслідки своєї діяльності.

Україна виступила з ініціативою створення без'ядерної зони в Центральній і Східній Європі. При цьому наша держава виходить із того, що європейська безпека має не тільки політичний та військовий аспекти, а й етнічний, економічний, соціальний і екологічний.

5 грудня 1994 р. у Будапешті Україні були надані гарантії безпеки. Президенти Росії та США і прем'єр-міністр Великої Британії зобов'язалися поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України, утримуватися від економічного тиску у власних інтересах. Окремі документи з наданням Україні гарантії безпеки одночасно підписали глави Китаю та Франції. У 1996 р. з України було вивезено останню з 1 280 ядерних боеголовок. У червні 1997 р. наша країна підписала з Румунією Договір про непорушність державних кордонів. Згідно з цим договором Румунія відмовилася від територіальних претензій до України і погодилася розвивати з нею добросусідські економічні та культурні відносини.

Україна брала і бере участь у Нараді з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ, що з 1995 р. дістала назву – Організація безпеки та співробітництва в Європі – ОБСЄ). 2–3 грудня 1996 р. у Лісабоні (Португалія) відбулася зустріч керівників держав і урядів країн – учасниць ОБСЄ, в якій взяла участь делегація України на чолі з Президентом Л. Кучмою. Основним документом саміту стала розгорнута декларація «Про модель загальної та всеосяжної безпеки для Європи XXI ст.». Україна бере активну участь у розробці основних документів в ОБСЄ та створенні моделі загальноєвропейської безпеки.

6.3. Загострення екологічної ситуації

Екологічна проблема стала глобальною з другої половини XX ст. Основний чинник – неконтрольована діяльність людей у використанні природних багатств планети, що стало причиною порушення природного балансу. Внаслідок цього маємо підвищення температури на планеті, руйнування озонового шару. Дослідження за до-

помогою спеціальних супутників в показують, що упродовж останніх 10 років в озонова оболонка стала тоншою на 3%. Озонова дірка над Антарктидою досягла розмірів, яка перевищує площу США.

Спостерігається виснаження киснепостачання Землі, пов'язане з вирубуванням лісів та забрудненням поверхні океанів. За деякими даними, тропічний ліс вирубується зі швидкістю майже 20 га на хвилину. Якщо ця ситуація буде зберігатися і надалі, то через 40–50 років його взагалі не стане. За іншими даними, до середини XXI ст. залишиться лише

третина сьогоднішніх тропічних лісів.

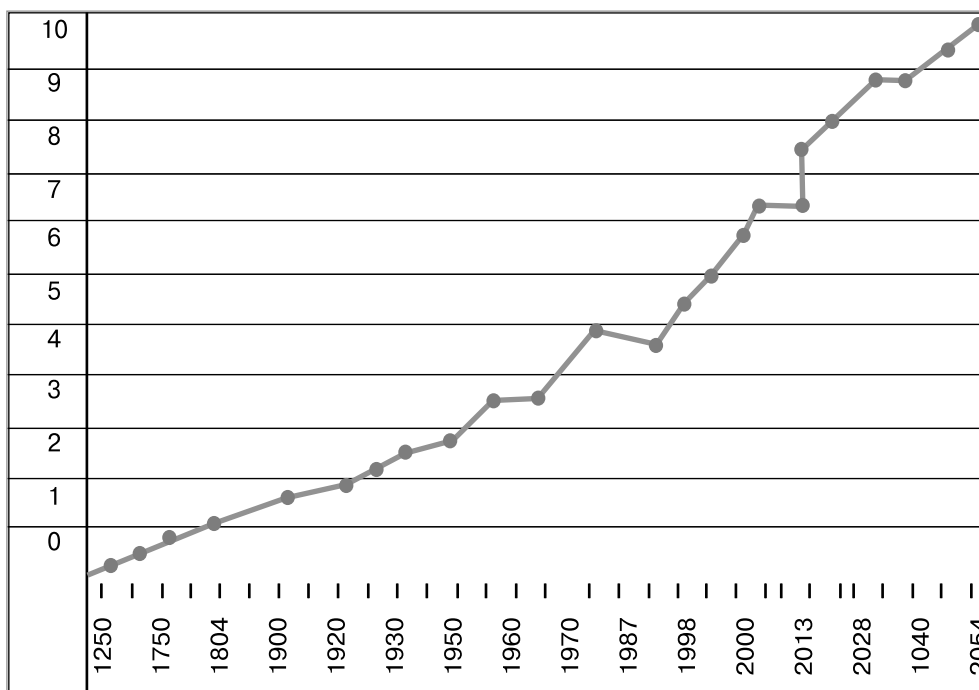
Зникає багато видів живих організмів, виснажуються запаси корисних копалин. Так, на кожного мешканця розвинутих країн щороку з надр Землі видобувається близько 30 т корисних копалин. За попередніми підрахунками, до 2500 р. людство використає запаси всіх металів, які є в надрах нашої планети.

Земля не витримає тих перевантажень, які створює людина. Винищуючи ліси, ми обмежуємо себе у свіжому повітрі; забруднюючи водний простір планети, втрачаємо це не досліджене джерело безпечної енергії та здорової їжі. Рационально використовуючи ці джерела, людство могло б подолати одну з глобальних проблем – проблему голоду.

Першим ідею боротьби з природою, її перетворення та використання висунув китайський філософ Сюньцзи, який жив близько 313–238 рр. до н.е. Він стверджував, що приро-

	1750	1800	1850	1900	1950	1998	2050
Світ	100 (791)	100 (978)	100 (1262)	100 (1650)	100 (2521)	100 (5909)	100 (8909)
Африка	13,4 (106)	10,9 (107)	8,8 (111)	8,1 (133)	8,8 (221)	12,7 (749)	19,8 (1766)
Азія	63,5 (502)	64,9 (635)	64,1 (809)	57,4 (947)	55,6 (1402)	60,8 (3585)	59,1 (5268)
Європа	20,6 (163)	20,8 (203)	21,9 (276)	24,7 (408)	21,7 (547)	12,4 (729)	7,0 (628)
Латинська Америка та Кариби	2,0 (16)	2,5 (24)	3,0 (38)	4,5 (74)	6,6 (167)	8,5 (504)	9,1 (809)
Північна Америка	0,3 (2)	0,7 (7)	2,1 (26)	5,0 (82)	6,8 (172)	5,2 (305)	4,4 (392)
Океанія	0,3 (2)	0,2 (2)	0,2 (2)	0,4 (6)	0,5 (13)	0,5 (30)	0,5 (46)

да повинна стати об'єктом боротьби і зміни не тільки все-

редині людини, а і ззовні: «Ви прославляєте природу і роздумуєте над нею, але чому не приручити і не врегулювати її? Ви підкоряєтеся природі і оспівуєте її, але чому не взяти її під контроль і не використовувати? Ви спостерігаєте пори року і чекаєте їх приходу, але чому не відповісти на них відповідною діяльністю. Ви залежите від речей і дивуетесь їм, але чому не проявити своїх здібностей і не перетворити їх? Ви думаєте про те, що робить річ річчю, але чому не впорядкувати речі так, щоб їх не втрачати? Ви марно намагаєтесь знайти причину речей, але чому не оволодіти ними і не скористатися тим, що вони дають? Тому я кажу: знехтувати людськими думками про природу – означає не розуміти положення всесвіту». Як бачимо, ще в ті часи, великі мислителі звертали свої погляди насамперед на внутрішню природу людини, і лише тоді, коли людина досягла високого рівня внутрішньої культури, можна було говорити про освоєння природи.

У другій половині ХХ ст. починав зростати і інтерес громадськості до вирішення екологічних проблем, які на той час уже стали на порядок денний. За ініціативою італійського інженера й бізнесмена А. Печчеї у 1968 р. було засновано так званий Римський клуб – неурядову міжнародну організацію, до якої ввійшли понад 100 вчених, гро-

мадських діячів, бізнесменів більш як з 30 країн. Її мета – «поглиблення розуміння особливостей розвитку людства в епоху науково-технічної революції».

Основними напрямками діяльності цього клубу стали: обговорення і стимулювання дослідження глобальних проблем, сприяння формуванню світової громадської думки щодо цих проблем, діалоги з керівниками провідних держав та ін.

Нині боротьба з екологічними проблемами триває під гаслом: «Жити зі скромним добробутом та істинною людською гідністю кожного громадянина планети».

6.4. Демографічна проблема

Народонаселення – це природний чинник розвитку суспільства. Основні фактори, які впливають на зміни народонаселення:

1. Загальний коефіцієнт народжуваності – відношення числа новонароджених за рік до загальної чисельності населення. Сумарний коефіцієнт народжуваності – середнє число дітей, народжених жінкою за все життя.

2. Народжуваність населення – динаміка дітонароджень у спільноті людей, які складають покоління або в сукупності поколінь – населенні (світ – 27,1% з 1985/1990).

3. Смертність населення – динаміка вимирання поколінь (світ – 3,45%).

4. Міграція населення – переміщення людей через кордони всередині країни чи поза нею.

5. Природний рух населення – зміна чисельності та складу – внаслідок зміни народжуваності та смертності без урахування механічного переміщення.

6. Шлюбність.

7. Тривалість життя.

Друга половина XX ст. ознаменувалася «демографічним вибухом», що переріс в одну з найбільших проблем сучасності. Швидке зростання населення на нашій планеті відбувається нерівномірно в різних її регіонах. Щоб прогодувати, одягнути, забезпечити житлом та матеріальними благами населення, необхідно постійно нарощувати виробництво промислової та сільськогосподарської продукції, збільшувати обсяг видобутку природних ресурсів. Демографічні проблеми призводять до швидкого використання природних ресурсів, до підвищення температури на землі, до забруднення навколишнього середовища. За даними Ж. Кусто, у 1991 р. з 5,6 млрд жителів в планеті лише 500 млн чоловік жили добре, 1,7 млрд – не мали нормальної питної води, 900 млн жили у безпросвітних злиднях.

За нинішні показники в родовій активності населення світу подвоюватиметься кожних 40 років. На тлі загального розмноження землян, європейці вимирають.

Дослідження американського фонду розвитку людства засвідчили: якщо в 1998 р. Європу населяли 729 млн чол., то в 2050 р. ця кількість складатиме – 628 млн чол.

За цей же час в Африці та Азії населення збільшиться у 2 рази, а в Латинській Америці – на 2/3.

Така ситуація може призвести до хвиль міграцій в цивілізовані країни Європи та Північної Америки і воєнних конфліктів у регіонах з високою народжуваністю перенаселена держава вірогідно прагнучим збільшити власну територію за рахунок сусідніх.

Ще в 50-х роках ХХ ст. проблема демографічного регулювання набула міжнародного визнання, були створені регіональні демографічні центри ООН. Міжнародний інститут демографічних досліджень, Латиноамериканський демографічний центр, Каїрський демографічний центр. У 1966 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію стосовно населення і розвитку, у 1967 р. був утворений ЮНІПА (Фонд ООН для заохочення діяльності в галузі народонаселення).

За даними Фонду людських ресурсів при ООН у 2050 р. Українці вбуде менше 40 млн чол. – це за умови, що тенденції, які зумовлюють демографічну кризу в країні сьогодні, не зміняться.

У результаті воєн, голоду Україна в ХХ ст. втратила дуже багато людських ресурсів. Нині через спад економіки та зниження матеріального рівня життя людей спостерігається зниження рівня народжуваності. У багатьох областях смертність, пов'язана з екологічною ситуацією, перевищує природний приріст. Багато українських сімей виїжджають на постійне проживання за кордон. Україна втрачає і людський, і інтелектуальний потенціали.

Залежно від демографічної ситуації сучасні держави визначають свою демографічну політику, яка спрямовується або на зростання населення, або навпаки – на зниження рівня народжуваності чи навіть його обмеження. Визначення державної демографічної політики – це нагальна потреба для України сьогодні.

Джерела додаткової інформації

Джерело 1

«Оскільки війна починається в розумі людей, то в розумі людей повинні бути створені захисні механізми миру».

(Статут ЮНЕСКО)

Джерело 2

Серед деяких учених панує думка, що якщо на декілька днів зупинити повністю будь-яку діяльність людини (мається на увазі весь транспорт, заводи і т.п.), то природа за цей час здатна самовідтворитися.

Джерело 3

Населення у відсотках

(млн чол.)

Кількість населення світу (млрд чол.)

Джерело 4

«Людина підкорила собі планету й тепер має навчитись управляти нею, збагнути непросте вміння бути лідером усього життя на Землі».
(Печчеї А. Людські якості)

Запитання та завдання

Перший рівень

1. Назвіть основні глобальні проблеми сучасності. (6.1)
2. Чому проблема збереження миру набула особливої гостроти після Другої світової війни? (6.2)
3. Згадайте з історії відомі вам локальні військові конфлікти сучасності.
4. Яка організація відповідає за створення моделі загальноєвропейської безпеки? (6.2)
5. Які з глобальних проблем найбільше стосуються України?
6. Назвіть основні причини екологічної катастрофи у світі. (6.3)
7. Назвіть основні причини демографічної кризи в Україні. (6.4)

Другий рівень

1. Коли Україна вперше зіткнулася з фактом екологічної катастрофи?
2. Чи вважаєте ви, що Україні загрожує проблема урбанізації? Обґрунтуйте свою точку зору.
3. Дайте оцінку відмові України від статусу ядерної держави. Які країни дотримуються ядерного статусу?
4. Як ви думаєте, чому саме Китай і Франція стали гарантами забезпечення ядерної безпеки України?
5. Чи погоджуєтесь ви з твердженням Статуту ЮНЕСКО? (Дж 1). Якщо так, то які шляхи для створення захисних механізмів миру ви бачите?
6. Що краще, на ваш погляд: вдатися до запропонованого заходу, чи запровадити екологічно безпечні технології? Обґрунтуйте свою думку. (Дж 2)
7. Ознайомтеся зі статистичними даними (6.4, Дж 3). Яка демографічна тенденція спостерігається у світі взагалі і в різних його частинах зокрема, і які фактори впливають на неї?
8. Як ви розумієте цей вислів? (Дж 4). Яка людина повинна бути лідером усього життя на Землі?

Третій рівень

1. Розробіть програму заходів для подолання екологічної катастрофи на річці К внаслідок забруднення її нафтою через аварію вантажного танкера (програму заходів для подолання продовольчої кризи, програму заходів зі створення захисних механізмів у мирі).
2. Запропонуйте власний проект державної демографічної політики України.

Світ відкриває Україну

7.1. Внесок українців у світову науку і культуру

Внесок українського народу у світову культуру не підлягає сумніву. Ще в часи Київської Русі нашими пращурами були створені пам'ятки, які вважаються шедеврами світової культури. Ними є архітектурні пам'ятки (собор Святої Софії, Києво-Печерська лавра, Золоті ворота, Чернігівський архітектурний комплекс), твори київських князів («Повчання» Володимира Мономаха, «Руська Правда» Ярослава Мудрого), зразки образотворчого мистецтва (фрески та ікони старокиївських храмів).

У науковому світі за межами нашої держави зажили собі слави за свої відкриття і винаходи І. Пулюй, В. Вернадський, А. Льюїс, С. Пятон, С. Тимошенко, С. Корольов, В. Глушков, Б. Пятон та багато інших. Витвори їхнього розуму і праці збагатили світову наукову думку, сприяли технічному прогресу людства.

Світ дізнається про Україну завдяки творам філософів світового рівня Г. Сковороди, М. Драгоманова, І. Франка, які започаткували демократичний напрям у філософській думці України. Прочитавши твори українських письменників, світ дізнався про красу й неповторність української природи та мелодійність української мови. Без перебільшення, усьому світу відома творчість Т. Шевченка. У світі відома й Леся Українка, яка була не лише видатним літератором, а й борцем за свободу українського народу та ствердження свободи волевиявлення кожної особистості. Драматургія І. Карпенка-Карого є актуальною нині. Його п'єси ставляться на сценах Європи, Америки та Австралії. Музика М. Лисенка залишається вічною і неповторною, вона стала надбанням людства. Класичними вважаються симфонії українського композитора Б. Лятошинського. М. Грушевський увійшов у світову культуру не

лише як громадський діяч, а як видатний історик і краєзнавець. Фільм кінорежисера О. Довженка «Земля» на Всесвітній виставці в Брюсселі у 1958 р. визнаний одним з найкращих фільмів усіх часів і народів. Новаторські традиції авангардного театрального мистецтва були втілені режисером Л. Курбасом у театрі «Березіль». Нині театр психологічної драми Р. Віткжа є зразком сучасного європейського театрального мистецтва. Вагомий внесок у світову культуру в галузі кінотеатру зробив Б. Ступка, який зіграв не одну роль на сцені та в кіно. Український балет відомий усьому світу творчістю С. Лифаря, з іменем якого пов'язане проведення щорічного конкурсу балетного мистецтва в Україні. Не менш популярний щорічний міжнародний конкурс юних піаністів і м. Є. Горовиця, видатного українського піаніста. Золотими голосами у світовому мистецтві співаували О. Мизюга, С. Крушельницька, А. Солов'яненко, Є. Морозовиченко.

Українська культура у світі представлена багатьма пам'ятниками, створеними на честь видатних українців: пам'ятником при в'їзді до канадського міста Канора; жертвам голодомору в Україні у Вінніпезі; пам'ятник Шевченкові у Вашингтоні; пам'ятник Лесі Українці у Торонто; пам'ятник Івану Франку в США; погруддя Василя Стефаника поблизу Едмонтона.

Провідною тенденцією в умовах національно-державного відродження буде розкриття творчості, збагачення мистецького арсеналу, посилення новаторських тенденцій і водночас звертання до джерел національних традицій як до школи мислення.

7.2. Україна та ЮНЕСКО

ЮНЕСКО – організації ООН з питань освіти, науки і культури; створена 4 листопада 1946 р. Її основна мета – сприяти справі миру і безпеки у світі, співпраці між країнами через освіту, науку, культуру та комунікації.

У 1982 р. була прийнята декларація, в якій культура розглядалася як комплекс характерних матеріальних, духовних, інтелектуальних і емоційних ознак суспільства, що включає в себе не лише різні мистецтва, а й спосіб життя, основні правила людського буття, системи цінностей, традицій і вірувань.

У сфері інформації ЮНЕСКО прагне до забезпечення загальної початкової освіти, у сфері культури пріоритетною є діяльність щодо збереження національних культурних цінностей, у галузі комунікації схвалює вільні і широкі потоки інформації на основі свободи висловлювань. Проводить велику роботу, спрямовану на охорону навколишнього середовища і національне використання природ-

них ресурсів.

1990 р. було проголошено Міжнародним роком боротьби з неписьменністю. У тексті Всесвітньої декларації з питань освіти для всіх, прийнятій Всесвітньою конференцією, говорилося, що необхідно надати початкову освіту 100 мільйонам дітей, які не мають можливості ходити до школи, а також початкову освіту неписьменним дорослим.

У справі порятунку визначних пам'яток архітектури перший серйозний крок було зроблено на 17-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО у 1972 р. прийнято Конвенцію про охорону всесвітніх культурних і природних надбань. У Конвенції міститься пропозиція до всіх держав узяти на себе зобов'язання охороняти пам'ятки, які являють собою цінність для людства в цілому. Список об'єктів у всесвітнього надбання налічує близько 400 природних і культурних об'єктів, розташованих у 130 країнах світу.

У 1990 р. до списку світових надбань ЮНЕСКО занесла дві пам'ятки в Україні: Собор Святої Софії, збудований в XI ст. як символ «нового Константинополя», столиці Київського князівства, і Києво-Печерську лавру, що мала значний духовний та інтелектуальний вплив і сприяла поширенню православ'я у XVI–XVIII ст. У 1998 р. до списку додано історичний центр Львова.

7.3. Україна і міжнародний туризм

Популярність міжнародного туризму, його економічне, політичне і соціальне значення розуміють у багатьох країнах і раціонально його використовують. Активний туристичний обмін розглядається як складова економічних і інтеграційних процесів, а також як невід'ємна частина розвитку міжнародного гуманітарного співробітництва. В умовах сучасного інформаційного суспільства міжнародний туризм може стати для деяких держав основною сферою послуг і можливо в майбутньому стоятиме попереду таких галузей економіки як нафтовидобувна, нафтопереробна та машинобудування. Для України, багатій на туристичні комплекси, природні заповідники та санаторно-лікувальні центри таке розуміння ролі і значення міжнародного туризму, зв'язків і обмінів має великі перспективи.

Туризм визначено як високорентабельну галузь української економіки та важливий засіб культурного розвитку громадян, забезпечення зайнятості населення і джерело збільшення валютних надходжень.

Туризм як засіб культурного розвитку громадян має забезпечити ефективний діалог української культури з

к у л ь т у р а м и
Заходу й Сходу.

Україна багата привабливими для іноземних туристів місцями. Це і зони лікування та відпочинку (узбережжя Чорного, Азовського морів, Карпати, і області, які були свідками історичних подій або ілюструють історію становлення та розвитку цивілізації. Великий інтерес іноземці викликають пам'ятки релігійного життя в Україні (Києво-Печерська лавра), археолого-культурний комплекс «Ольвія» поблизу Миколаєва, пам'ятки античної культури в басейні Чорного моря.

Упродовж 1999 р. Україні відвідало 4 млн іноземних туристів, більшість яких із зацікавленістю знайомились з культурними надбаннями нашої держави. В Україні діє багато туристичних агентств, які сприяють ознайомленню українців з надбаннями світової культури за кордоном. Цим забезпечується зближення українського народу зі світовим співтовариством, що є основною метою громадянської освіти в Україні.

Джерела додаткової інформації

Джерело 1

«ООН занепокоєна рівнем освіти серед жінок. На думку спеціалістів, надання освіти жінкам допоможе покращити освіту їхніх дітей. Як мати, вона буде розумніше ставитися до методів планування сім'ї, а також і до інших питань здоров'я та гігієни, неабияку увагу приділяти їхньому культурному розвитку».

(Матеріали ООН, «ЮНЕСКО и неграмотность»)

Джерело 2

«...Встановлення справжнього культурного плюралізму – єдиний шлях, що дозволяє протистояти зростаючій одноманітності, котра несе в собі експансію технічної цивілізації».

(Генеральний директор ЮНЕСКО Ф. Сарагоса)

Джерело 3

«...Загальні витрати на внутрішній і міжнародний туризм (беручи до уваги вартість квитків) складають 12% світового валового національного продукту;

– було зареєстровано 1,5 мрд внутрішніх і міжнародних туристичних поїздок, в яких узяла участь 1/3 населення Землі;

– на долю міжнародного туризму припадає 6% загального обсягу світового експорту і 25–30% світової торгівлі послугами;

– передбачається, що щорічний приріст міжнародного туризму складатиме 4% аж до 2000 року, коли він стане провідною експортною галуззю в світі».

(Із матеріалів міжпарламентської конференції з туризму, м. Гаага)

Джерело 4

«Держава повинна чітко визначити місце туризму в рамках національних пріоритетів і дати оцінку впливу кожного законодавства на спрощення і лібералізацію туризму для забезпечення того, щоб це не перешкоджало розгалуженню потоків міжнародного туризму.

Держава повинна приділяти увагу гармонізації принципів спрощення туристичних формальностей та безпеки і захисту туристів і туристичних об'єктів».

(Із Гаазької декларації з туризму)

Запитання та завдання

Перший рівень

1. Назвіть українці в, які зробили вагомий внесок у світову культуру. (7.1)
2. Кого ви знаєте із сучасних митців, які залишаться назавжди в історії світової культури? (7.1)
3. Кого з українських митців вшанували встановленням пам'ятників в закордонні? (7.1)
4. Назвіть основні цілі та сфери діяльності ЮНЕСКО (7.2, дж 1). Які факти співпраці ЮНЕСКО з Україною вам відомі?
5. Чому розвиток міжнародного туризму є перспективним для України? (7.1)

Другий рівень

1. Оцініть внесок українці в у світову культуру.
2. За що шанує Тараса Шевченка?
3. Як ви думаєте, чим привабила творчість Лесі Українки світову спільноту?
4. Як ви розумієте поняття «культурний плюралізм» і «технічна цивілізація»? Чи має рацію автор цитати? Аргументуйте свою відповідь. (Дж 2)
5. Яке значення має туризм? (Дж 3)
6. Назвіть основні туристичні центри України. Які економічні вигоди може дати Україні розвиток туризму?

Третій рівень

1. Продумайте політику держави щодо цілового забезпечення розвитку внутрішнього та міжнародного туризму в Україні відповідно до міжнародних стандартів. (Дж 4)
2. Вивчіть життя і діяльність українських учених і винахідників, чий імена наведені у тексті. Напишіть есе про когось із них.

Україна відкриває світ

8.1. Система загально визнаних духовних цінностей суспільства

Проблеми культури набувають сьогодні першорядного,

по суті ключового значення, адже культура виступає потужним фактором соціального розвитку.

Реалії сучасного світу, що склалися нині, привели до зламу у свідомості людини. Закономірною тенденцією стає усвідомлення себе в контексті історичного часу, в орієнтації як на свої історико-культурні корені, так і на майбутнє, на соціально-культурні ідеали та можливості їх реалізації в межах розширення міжнародних зв'язків, залучення до всесвітнього культурно-історичного процесу світового співтовариства.

Формування нових цінностей спрямоване насамперед на подолання глобальних проблем людства в культурній сфері. Так, ще з XVII ст. став беззаперечним той факт, що досягнення миру між народами впливає із закономірністю морального прогресу людства.

У міру загострення глобальних проблем почало брати гору нове політичне мислення, яке поступово стає визначальною рисою соціального і культурного прогресу. Його характеризують такі ознаки:

- усвідомлення органічної єдності світової цивілізації;
- деідеологізація міжнародних відносин і внутрінаціональних сфер суспільного життя;
- надання пріоритету міжнародному праву над національним; розуміння свободи і демократії як вищої гуманістичної цінності, відмова від військової сили як способу вирішення будь-яких проблем на міжнародному і внутрінаціональному рівнях;
- визнання права на національне самовизначення як одного з основних пріоритетів в міжнародній політиці;
- міжнародний захист прав національних меншин у будь-якій точці Земної кулі;
- визнання неприпустимості втручання у внутрішні справи будь-якої країни з приводу захисту прав людини;
- усвідомлення необхідності створення загальносвітової і загальноєвропейської структур колективної безпеки для контролю будь-якої агресії, врегулювання міжнародних конфліктів.

Всі ці питання не можуть бути вирішені без діалогу культур світової спільноти. Завдяки такому діалогу людство має шанс знайти вихід із кризи, яка загрожує життю планети. Діалог культур необхідно розглядати як природний, постійний процес, не зводити його до синтезу якоїсь однієї ідеології.

Розвиток української культури потребує повернення людини до самої себе, до свого творчого духовного «я». Саме завдяки культурі переборюється відчуження людини від самої себе, переборюється примітивний колективізм.

Щоб відродитися, культурі України вкрай потрібно повернутися до загальнолюдських цінностей, вироблених творчою наснагою та духовною працею багатьох поколінь людей, що жили на нашій планеті. До таких цінностей належить насамперед цінність самої людини, її особистості, її життя та свободи; цінність національних культур, розвиток національної самосвідомості, духовності; демократичний лад у соціально-політичному житті, принципи ринкової економіки, соціальний захист...

Зв'язок поколінь мусить бути збережений, духовні цінності минулого мають стати базою для вирішення проблем культурного відродження.

8.2. Глобальні інтереси світової культури

Культура не терпить ізольованості, вона є глобальним явищем у своїх етнічних своєрідностях. Прилучення до своєї рідної культури та оволодіння культурними надбаннями людства – головна мета і сенс культурного відродження. Шлях до вселюдськості лежить саме через освоєння національної спадщини і піднесення власної культури до світового рівня, але завжди – через особистісне культуротворення, власне світоглядне самовизначення як свідомого творця культури.

На сьогодні світ зустрівся з безліччю проблем, які поглинають ті духовні цінності та здобутки матеріальної культури, які формувалися і створювалися протягом попередньої історії людства. Так, у вирі локальних воєн руйнуються пам'ятки архітектури та скульптури, на які віками люди молилися (руйнування буддійських пам'яток в Афганістані); у процесі розвитку і вдосконалення інфраструктури міст руйнуються значні археологічні пам'ятки. На початку третього тисячоліття проблема збереження насамперед духовної культури як в історичній перспективі, так і в сучасності.

Якщо до другої половини ХХ ст. поняття культури в тотальному розумінні було досить невизначене, і мова могла йти лише про національні культури, то сьогодні ми спостерігаємо в культурі процес глобалізації. Відбувається формування загальнолюдських цінностей, світових традицій, входить в обіг поняття «громадянин світу» та «полікультурне суспільство».

Творчі сили народу не вичерпалися, і сьогодні ми є свідками обнадійливих процесів. Можна виділити декілька чинників, що впливатимуть на подальший розвиток української культури:

1. Поглиблення національного самопізнання та самоусвідомлення;
2. Створення умов для існування, розвитку, співпраці та змагання розмаїтих філософських, релігійних, літературних, образотворчих, музичних течій, напрямів, шкіл, тобто справжнє утвердження свободи духовної творчості;
3. Врахування світового культурного досвіду, усвідомлення власної національної культури як ланки світового культурного процесу, співучасть у світовому культурному обміні за умов визнання пріоритету загальнолюдських цінностей та усвідомлення Землі як спільного дому всього людства;
4. Всебічне використання резервів в національній культурній традиції, можливостей національної ментальності, орієнтації на створення оригінальних культурних цінностей, що мають не лише національне, а загальнолюдське, світове значення, адже останнє і є критерієм зрілості культури.

Однією з найбільш актуальних проблем культурної розбудови в Україні є проблема «екології культури» – як у розумінні створення сприятливих соціально-політичних та економічних умов для духовного розвитку, так і з погляду збереження культурного спадку народів в нашій державі, залучення їх до сучасного вжитку новими поколіннями, як України так і народами світу.

8.3. Інформаційне суспільство на межі тисячоліть

Вперше теорію створення інформаційного суспільства в 1945 р. висунув японський соціолог Є. Масуда. Він вважав, що в майбутньому класи заміняться «інформаційними співтовариствами», що будуть контактувати один з одним, обмінюючись знаннями та інформацією. Пізніше виникли й інші концепції інформаційного суспільства. Спільним для них є переконання, що головним чинником суспільного розвитку в майбутньому стане виробництво і використання науково-технічної та іншої інформації. В такому ракурсі можна говорити про інформатизацію суспільства, тобто надання витворам людського розуму значною мірою інформативного характеру.

Інформаційне спілкування набуло універсального характеру. Воно охоплює всю земну кулю в його орбіту втягується все людство.

У сучасному світі різні групи людей – нації, партії, рухи, цілі держави – прагнуть налагодити співробітництво, підтримувати дружні стосунки між собою. Єдина інформаційна мережа охоплює Київ, Мінськ,

Варшаву, Прагу, Париж, Нью-Йорк. Однакові соціальні проблеми, радощі й смутки хвилюють людей на різних кінцях Землі. У сферу інформаційного спілкування світової спільноти проникає культура всіх народів, усіх цивілізацій, усіх континентів. Рівноправну розмову ведуть культури Європи й Азії, середньовіччя і стародавнього світу, філософії Аристотеля, Канта, Гегеля, Бердяєва та ін.

Враховуючи розгалуженість комп'ютерної мережі, передачу інформації, включення її в процес матеріального ви-

Проект

маційного суспільства». Поряд із зростанням інформатизації культури росте і її технізація, тобто залежність від ривня та характеру технічних засобів передачі інформації і її виробництва. Більше того, технічний аспект стає самостійним і впливовим напрямом «духовного виробництва», коли технічні засоби перетворюються на об'єкти творчого, естетичного пошуку митця, визначаючи форми витворів в мистецтва та впливаючи на їхній зміст.

Використання інформації як суспільного продукту, що забезпечує інтенсифікацію всіх галузей економіки, прискорення науково-технічного прогресу, посилення інтелектуалізації основних видів людської діяльності і демократизацію суспільства.

Одним із пріоритетних напрямів інформатизації суспільства є інтенсифікація та підвищення ефективності і якості навчання наступного покоління, підготовка його до комфортного життя в умовах інформатизації і комп'ютеризації суспільства.

8.4. Школа громадянського суспільства та її вплив на формування демократії в Україні

Проблема людини-громадянина завжди була однією з провідних у соціально-політичній теорії і суспільній практиці. Упродовж багатьох років ця проблема вважалася внутрішньою проблемою держави. Але нинішнє життя повністю відкинуло цю тезу. На перший план виходить поняття «громадянин світу», громадянин не тільки конкретної держави, а член світової спільноти. Інтеграційні процеси довели велике значення співпраці та співжиття громадян різних держав.

Громадянська освіта – це освіта, спрямована на формування знань, умінь і навичок, потрібних громадянину для життя в державі та спілкування зі світовою спільнотою. Історично і політично громадянська освіта має давні корені. Востанні десятиріччя зріс інтерес до освіти. Роз-

роблено багато програм для навчання основ демократії, права і обов'язки в у багатоманітному суспільстві, правил співжиття. В Європі відбулося багато конференцій, навчальних семінарів, видано навчально-методичну літературу, присвячену проблемам громадянської освіти. У 1992 р. конференція директорів навчально-дослідних інститутів спільно з ЮНЕСКО і Радою Європи виробила стратегію впровадження громадянської освіти в Європі. Громадянська і політична «соціалізація» є передумовою високого рівня розвитку суспільних відносин та їхньої стабільності.

Україна також активно включилася в процеси розвитку громадянської освіти. Починаючи з 1995 р. в державі створено багато центрів громадянської освіти. В загальноосвітніх закладах поступово вводяться нові експериментальні курси з громадянської освіти.

Джерела додаткової інформації

Джерело 1

«З XIX століття кожна європейська держава мала власний досвід історії викладання, яка не йшла шляхом здобуття знань, а була створена для обслуговування законних інтересів панівної політичної системи того часу...

Сучасні навчальні програми з громадянської освіти повинні заохочувати юних європейців подивитися на себе не тільки як на громадян своїх регіонів і держав, а також як на громадян Європи і всього світу... Треба допомогти всім молодим європейцям здобути бажання і можливість зберегти і розвинути демократію, права людини і основні свободи».

(Галахер К. Історія викладання і просування демократичних цінностей і терпимості)

Джерело 2

Американський футуролог А. Тарфлер вбачає майбутнє в переході від індустріального суспільства, яке характеризується централізацією, гігантизмом, одноманітністю й супроводжується гнітом, злиднями та екологічним занепадом, до постіндустріального суспільства, для якого властиве визнання плюралізму та основного принципу в усіх сферах суспільного життя.

Джерело 3

«В умовах індустріалізації та інформатизації суспільства вибрати доведеться не між капіталізмом і комунізмом, а між бюрократизмом і гуманізмом, щоб вищою метою функціонування суспільства було розгортання усіх людських здібностей і потенцій, реалізація продуктивного, життєтворчого начала в людині, бо саме людина, людяність є ідеальною мірою не лише для людини, а для історії».

(Фромм Э. Иметь или быть)

Джерело 4

«...Сприяння зближенню і взаєморозумінню народів шляхом належного використання апарату колективного інформування, рекомендуючи для цього укладення міжнародних угод, які ЮНЕСКО вважатиме корисними для вільного розповсюдження ідей словесним і образотворчим шляхом. Важлива мета світової спільноти – сприяння різноманітності культур...»

(Зі Статуту ЮНЕСКО)

Джерело 5

Засновник Римського клубу італійський економіст і бізнесмен А. Печчеї розглядає перспективи розвитку сучасного світу в контексті виховання людини на засадах «нового гуманізму». На його думку, «новий гуманізм» включає три аспекти: глобальність, любов до справедливості і відмову від насильства.

Запитання та завдання

Перший рівень

1. Назвіть основні ознаки нового політичного мислення. (8.1)
2. Повернення до яких загальнолюдських цінностей в наш час є актуальним? (8.1)
3. Яка головна мета і сенс культурного відродження України? (8.2)
4. Виділіть чинники, що впливатимуть на подальший розвиток української культури. (8.2)
5. Дайте визначення поняття «інформаційне суспільство». (8.3)
6. Що таке громадянська освіта та яка її мета? (8.4, дж 1)

Другий рівень

1. Які ви бачите шляхи виходу з кризи, що загрожує життю планети?
2. Визначте основні проблеми культурної розбудови в Україні.
3. Чим спричинені сучасні тенденції зростання єдності і взаємозалежності людей?
4. Проаналізуйте вплив переходу від індустриального до інформаційного суспільства на суспільне життя та культуру народів в світу. Використайте джерела 2, 3, 4.

Третій рівень

Чи згодні ви з окресленими перспективами розвитку сучасного світу? (Дж 5). Запропонуйте власну модель світу майбутнього з точки зору його ідеалів, освітніх і культурних цінностей.

Висновки

Сучасний світ – це система, яка ґрунтується на усвідо-

мленні самоцінності кожного її елемента і на розумінні особистістю свого місця та своєї ролі в тій чи іншій системі як активного її члена, як свідомого творця.

Й хоча у кожного з нас є якісь свої особисті турботи й інтереси, водночас ми не можемо абстрагуватися від проблем людства, які торкаються кожного окремо взятого члена світової спільноти.

Такими проблемами для людства є насамперед збереження миру в усьому світі, захисту навколишнього середовища, здорових націй і народностей. Ці проблеми мають глобальний характер.

Для нас шлях до глобального співтовариства, до вселюдськості пролягає через нашу націю через Україну, через українську культуру.

Вселюдський характер культури є найвищим виявом національного і загальнолюдського. Посилення взаємозалежності різних частин світу, підвищення ролі загальнолюдських факторів у світовому суспільному розвитку сприяли тому, що людство все більше починає усвідомлювати себе як одне ціле.

Підсумкові завдання

1. Визначте основні пріоритети внутрішньої та зовнішньої політики України. Як вони сприяють інтеграції у світову спільноту?
2. Розробіть стратегію боротьби за збереження миру.

Запитання для самоконтролю

1. Чим зумовлений інтерес міжнародного співтовариства до України?
2. Чи впливає статус України як без'ядерної держави на її місце на міжнародній політичній арені?
3. Визначте місце України в сучасних інтеграційних процесах.
4. Чи має значення геополітичне становище України для визначення її внутрішньої і зовнішньої політики?
5. Яке місце України відводить стратегічному партнерству в усіх його проявах?
6. Чи позначиться входження України в міжнародне співтовариство на екологічній ситуації? Визначте позитивні та негативні сторони цього процесу.
7. Поясніть вплив світової культури на розбудову націо-

Додаток 1

**Як проводити
соціологічне дослідження**

Курс «Громадянська освіта» дає можливість засвоїти елементарні вміння та навички самостійного вивчення оточуючої дійсності, одержувати й аналізувати інформацію суспільного характеру, що виключає можливість маніпулювання та забезпечує можливість перевірки фактів, які зустрічаються у ЗМ та офіційних джерелах. Будь-яке соціологічне дослідження включає 4 етапи:

I. Підготовка та організації дослідження.

На цьому етапі необхідно чітко визначити мету, завдання та предмет дослідження. Вибрати метод одержання інформації (анкетування, інтерв'ю, спостереження), коло осіб, що будуть залучені, скласти план, розробити необхідну документацію тощо.

II. Збір інформації.

На цьому етапі, власне, й відбувається одержання суспільно-політичної інформації тим методом, який обрав дослідник.

III. Обробка одержаної інформації.

Це етап, на якому відбувається аналіз інформації. Визначаються її достовірність, якість; її зводять у графіки, таблиці тощо.

IV. Узагальнення одержаної інформації.

Це етап, на якому, використовуючи зібрані дані, дослідник дає відповідь на запитання дослідження, встановлює причини явища, його тенденції, дає оцінку, прогнозує майбутній хід подій тощо.

Основними методами одержання інформації під час соціального дослідження є інтерв'ю, анкетування, спостереження.

Інтерв'ю

Метод інтерв'ю застосовується, якщо необхідно одержати інформацію від певної особи про її сприйняття, оцінку або ставлення до факту, явища подій суспільно-політичного життя. Як правило, для інтерв'ю, що відбувається методом бесіди, залежно від мети обираються типові представники певної групи, або визнані фахівці, або відомі особи. Особливостями цього методу є те, що, по-перше, особа висловлює свою суб'єктивну думку і, по-друге, є можливість ставити уточнюючі запитання. Можна порадити такий порядок підготовки та проведення інтерв'ю:

1. Визначте мету і завдання інтерв'ю (бесіди).
2. Чітко визначте предмет розмови.
3. Ознайомтеся з доступною інформацією, що стосується предмета інтерв'ю.
4. Складіть перелік запитань, сліdkуючи, щоб вони були коректними, зрозумілими, стосувалися предмета інтерв'ю та відповідали меті та завданням.
5. Особисто або телефоном домовтеся про зустріч. При цьому:
  - представтеся і поясніть мету інтерв'ю;
  - дістаньте згоду на проведення інтерв'ю;
  - ознайомте респондента із запитаннями;
  - домовтеся про час і місце проведення інтерв'ю.
6. Проведіть інтерв'ю у вигляді вільної бесіди за означеною темою, або у вигляді відповідей на поставлені запитання.

Анкетування

Анкетування, як правило, використовується, якщо необхідно опитати значну кількість людей (респондентів). Її особливістю є те, що респонденти повинні самостійно дати відповіді на запитання анкети, дотримуючись певних правил.

Застосовуючи цей метод опитування слід звернути увагу на два важливих моменти: по-перше, складання анкети і, по-друге, кількість респондентів, яких ви будете опитувати.

Складаючи анкету, слід врахувати наступне:

1. На початку анкети повинна міститися чітка, лаконічна інформація про правила її заповнення і мету проведення.
2. Кількість питань в анкеті не повинна бути надто великою.
3. Бажано, щоб анкета включала запитання на опис (що?), пояснення (чому?) та тенденції (до чого може привести?) явища.
4. Запитання повинні формулюватися нейтрально (не зачіпати гідності респондента), бути зрозумілими (не містити невідомих слів та понять).
5. Запитання можуть бути різними за видом пред'явлення. Закриті запитання доповнюються списком відповідей, з яких респондент повинен вибирати відповідь. Якщо запитання відкриті – респондент сам формулює свою відповідь. Якщо запитання змішані – респондент має можливість додавати до запропонованих відповідей свої

варіант. Бажано, щоб анкета містила різні види запитань.

6. Респонденту повинна бути надана можливість ухилитися від прямої відповіді («не знаю», «не визначився»).

Опитування за допомогою анкет може бути суцільним (опитують усіх членів певної групи) або вибіркоким (опитують респондентів лише за якоюсь певною ознакою). Організує вибірку, необхідно дотримуватися пропорцій. Наприклад, якщо в групі 20 хлопців і 10 дівчат, з яких 5 відмінників, 20 хорошистів та 5 невстигаючих, то у вибірку повинні увійти (з пропорції 5:1) 4 хлопці, 2 дівчини, 1 відмінник, 4 хорошисти, 1 невстигаючий.

Як правило, при визначенні вибірки враховують наступні показники: вік, освіта, доходи, вівчання, стать, національність (при вивченні певних явищ).

Спостереження

У житті ми часто буваємо свідками певних суцільно-політичних подій. З метою одержання первинної інформації про них вдаються до такого методу дослідження, як спостереження – цілеспрямоване сприйняття певних явищ суцільно-політичного життя. Вчені розрізняють такі види спостережень: довгострокове – короткострокове; включене (виеучасником) – невключене (виступерігач); лабораторне (створюються певні умови) – польове (реальні події).

Під час спостереження відбувається процес їх фіксації з метою подальшої обробки та аналізу. До найбільш розповсюджених способів фіксації належать: записи, щоденник спостережень, фотографії, аудіо- та відеозаписи.

Спостерігаючи явища, пов'язані з великою кількістю лю-

дей (страйки, демонстрації, пікети тощо), або якщо ви потрапили в натовп випадково, слід дотримуватися певних «правил безпеки»:

1. На спостереження явища, пов'язаного з великою кількістю людей, бажано йти з дорослими, надійність яких не викликає сумніву.

2. Залиште небезпечні речі та вдягніть зручний одяг.

3. Будьте невключеним, тобто не зливайтесь з натовпом. Ви можете потрапити в психологічну залежність, втратити самоконтроль, потрапити під емоційний вплив інших людей («синдром натовпу»). Ведіть спостереження з безпечної відстані.

4. Не виявляйте зайвої цікавості до незнайомих речей.

5. Тримайтеся на відстані від стін та навісів. Уникайте штовханини.

6. Майте при собі документи, що засвідчують особу (учнівський квиток) і не сперечайтесь з правоохоронцями, що підтримують громадський порядок.

Додаток 2

Аналіз матеріалів у засобах масової інформації

Аналіз матеріалів ЗМ є одним з важливих методів дослідження соціально-політичних проблем. Цей аналіз може бути кількісним чи якісним.

При кількісному аналізі таких матеріалів з'ясовуються наступні питання:

– у скількох ЗМ порушується або розглядається проблема, яка аналізується;

– як часто порушувалася чи розглядалася ця проблема ЗМ за проміжок певного часу;

– якою, приблизно, є питома вага матеріалів з досліджуваної проблеми щодо інших матеріалів у тих чи інших ЗМ.

На основі таких відомостей можуть бути зроблені висновки щодо актуальності проблеми, інтересу до неї журналістів і читачів, стану її розв'язання, тенденцій до її загострення чи, навпаки, згасання.

У процесі якісного аналізу важливо звернути увагу на такі питання:

– які саме ЗМ приділяють найбільше уваги розгляду досліджуваної проблеми, а які її ігнорують або замовчують (на основі цього можуть бути зроблені висновки про те, які саме політичні сили чи партії, урядові чи неурядові органи зацікавлені, чиї ми органами є ці ЗМ або чий інтерес вони виражають, найбільше зацікавлені у висвітленні та розв'язанні проблеми);

– яке тлумачення проблеми (причини її виникнення, важливості, шляхи в розв'язання тощо) дається в різних ЗМ (разом з попередніми відомостями це дає можливість визначити, з інтересами яких соціальних верств і політичних партій чи громадських організацій найбільш пов'язана проблема і хто найбільше зацікавлений у її розв'язанні, а хто виступає проти цього);

– яким є ставлення до проблеми, що досліджується, та шляхи в її розв'язання на словах і на ділі офіційних органів, зокрема органів місцевої влади, і неофіційних або громадських організацій, зокрема, органів місцевого самоврядування;

– чи є відгуки читачів (радіослухачів, телеглядачів) чи в полемічних матеріалах на цю тему, чи збігаються подані в статистичних матеріалах факти;

– чи порушується досліджувана проблема тільки місцевими ЗМ чи вона висвітлюється також центральними ЗМ;

– хто є автором або авторами матеріалів з аналізованої проблеми (відомі журналісти, працівники ЗМ, фахівці з досліджуваної проблеми, представники певних партій чи громадських організацій, рядові читачі тощо);

– які стереотипи чи упередження зустрічаються в матеріалах ЗМ з досліджуваної проблеми.

Додаток 3

Правила учасникам дискусії

В умовах демократії чимало важливих питань громадяни вирішують шляхом колективного обговорення. У багатьох випадках при цьому виникає суперечка, тобто своєрідний діалог, мета якого – подолання розбіжностей між різними поглядами. Ця дискусія була корисною та сприяла віднайденню істини, досягненню згоди, слід додержувати певних рекомендацій. Наведемо деякі з них:

– умійте вислухати й зрозуміти опонента. Пам'ятайте, що одна із цілей суперечки розумних, терпимих до чужих думок людей – знайти спільне для їхніх точок зору. Бернард Шоу дотепно зазначив, що якщо в двох людей є по яблуку, то, помінявшись ними, люди так і будуть мати по одному плоду. Коли у співрозмовників є по одній ідеї, то, здійснивши обмін, вони будуть володіти уже двома ідеями кожен;

– не бійтеся сперечатися з більш підготовленими опонентами. Епікур говорив, що в суперечці більше виграє переможений, бо помножує свої знання;

– уважно ставтеся до висловлювання найслабшого опонента. Він може несподівано для себе та оточуючих знай-

ЗМ ІСТ

15	Вступ 3	
	РОЗД ІЛ І. РИНКОВА ЕКОНОМ ІКА 5	
	§ 1. Особливості ринкової економі ки України 7	
	1.1. Основні принципи ринкової економі ки 7	
	1.2. Сучасні моделі ринкової економі ки та її соці альна орі єнтованість 9	
	1.3. Державне регулювання ринку та його національна специфі ка 10	
	1.4. Зві дки і куди і дуть податки 11	
	1.5. Проблеми утвердження ринкової економі ки в Україні 12	
	§ 2. Людина в ринковій економі ці 15	
	2.1. Соці альна градація в умовах ринкової економі ки	
	2.2. Вплив громадян на соці ально-економі чну полі тичу держави 16	
	§ 3. Підприємець – головна постать ринкової економі ки 18	
	3.1. Підприємництво як засіб реалі зації особистої економі чної свободи 18	
	3.2. Правові рамки свободи підприємництва 19	
	3.3. Економі чна та соці альна роль малого бі знесу в сучасній економі ці України 20	
	3.4. Риси сучасного підприємця 20	
	§ 4. Власник і ринкова економі ка 23	
	4.1. Змі ст, форми та сучасна еволюція власності ... 23	
	4.2. Нові тенденції у відносинах власності при переході до ринкової економі ки 24	
	4.3. Роздержавлення та приватизація в Україні ... 25	
	4.4. Власник і держава 26	
	§ 5. Людина на ринку праці 28	
	5.1. Товар, яким володі є кожний 28	
	5.2. Конкуренція на ринку праці : боротьба за робочі місця та за робочі руки 30	
	5.3. Особливості ринку праці в Україні 31	
	§ 6. Безробі ття 35	
	6.1. Зайняті сть населення як проблема ринкової економі ки 35	
	6.2. Причини та види безробі ття 36	
	6.3. Безробі ття як державна проблема	

та особиста драма людини	37
§ 7. Як розпізнати свою професію та влаштуватися на роботу. Практикум	39
Основні поняття	44
Рекомендована література	45
РОЗДІЛ І. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ	56
§ 1. Добробут і відповідальність	56
1.1. Вони потребують допомоги	57
1.2. Соціальна держава	58
§ 2. Державні механізми соціального захисту	62
2.1. Соціальний захист і соціальна справедливість	62
2.2. Конституційні основи соціального захисту в Україні	63
2.3. Соціальне забезпечення	63
2.4. Захист від безробіття	64
2.5. Пенсійне забезпечення	65
2.6. Соціальна допомога	65
§ 3. Суспільство і соціальний захист	72
3.1. Діяльність професійних спілок	72
3.2. Благодійництво	72
3.3. Громадські організації споживачів	73
§ 4. Прожитковий мінімум. Практикум	78
Основні поняття	85
Рекомендована література	86
РОЗДІЛ ІІ. ПОЛІКУЛЬТУРНІСТЬ	87
§ 1. Суть і структура культури	89
1.1. Визначення культури	89
1.2. Матеріальна і духовна культура	90
1.3. Культура і субкультури	90
§ 2. Багатоманітність і взаємодія культур	94
2.1. Багатоманітність культур	94
2.2. Взаємодія і взаємозбагачення культур	95
2.3. Загальнолюдське і національне в культурі	96
§ 3. Зустріч культур	101
3.1. Зростання взаємозалежності сучасного людства	101
3.2. Причини розширення контактів між представниками різних культур	102
3.3. Від мультикультурного до полікультурного суспільства	102

3.4. Культурний плюралізм в Україні	103
§ 4. Міжкультурні відносини	107
4.1. Відмінності та нерівність між людьми	107
4.2. Що перешкоджає полікультурності, або негативні прояви міжкультурних відносин	108
§ 5. Суспільні засади полікультурності	114
5.1. Економічні засади	114
5.2. Політичні засади	114
5.3. Морально-світоглядні засади	115
5.4. Правові засади	115
§ 6. Етносоціальна структура суспільства	119
6.1. Етносоціальні спільноти	119
6.2. Історичні типи етносу	119
6.3. Раси і расові відмінності	120
6.4. Етнічний склад населення України	121
§ 7. Міжнаціональні відносини	124
7.1. Головні тенденції розвитку міжетнічних відносин	125
7.2. Причини виникнення міжнаціональних конфліктів	125
7.3. Що сприяє міжнаціональній ворожечі	126
7.4. Шляхи подолання міжнаціональних конфліктів і гармонізації міжнаціональних відносин	127
§ 8. Міжконфесійні відносини	
і шляхи подолання міжконфесійних суперечностей	132
8.1. Багатоманітність релігій	132
8.2. Конфесійна ситуація в Україні	132
8.3. Причини релігійних конфліктів	133
8.4. Шляхи і методи подолання міжконфесійних суперечностей	134
Основні поняття	140
Рекомендована література	142
РОЗДІЛІV. УКРАЇНА І СВІТ	143
§ 1. Шлях України до світового співтовариства	144
1.1. Спроби формування незалежної зовнішньої політики України в 1917 – на початку 1920-х років	146
1.2. Участь УРСР у міжнародних організаціях	146
§ 2. Україна на тлі глобальних політичних трансформацій	148
2.1. Україна на міжнародній арені в роки незалежності	148
2.2. Глобалізація політичних взаємозв'язків і відносин	

149	
2.3.	Принципи та напрями зовнішньої політики сучасної України 150
§ 3.	Геополітичне становище сучасної України 153
3.1.	Пострадянський простір Європи і України 153
3.2.	Інтеграція України у світову економіку 154
3.3.	Стратегічне партнерство 156
§ 4.	Інтеграційні процеси в Європі та місце України в цих процесах 159
4.1.	Аспекти міжнародної інтеграції в Європі 159
4.2.	Україна – Рада Європи 161
4.3.	Україна – Європейський Союз 161
§ 5.	Україна у світовому співтоваристві 163
5.1.	Україна – ООН 163
5.2.	Україна – СНД 163
5.3.	Україна – Схід 164
5.4.	Україна – НАТО 165
§ 6.	Глобальні проблеми сучасності 168
6.1.	Поняття глобальних проблем 168
6.2.	Війна як парадокс людського буття 169
6.3.	Загострення екологічної ситуації 170
6.4.	Демографічна проблема 171
§ 7.	Світ відкриває Україну 175
7.1.	Внесок українців у світову науку і культуру 175
7.2.	Україна та ЮНЕСКО 176
7.3.	Україна і міжнародний туризм 177
§ 8.	Україна відкриває світ 179
8.1.	Система загально визнаних духовних цінностей суспільства 179
8.2.	Глобальні інтереси світової культури 181
8.3.	Інформаційне суспільство на межі тисячоліть 182

Навчальне видання

АРЦИШЕВСЬКИЙ Роман Антонович
БАККА Тамара Володимирівна
ГЕЙКО Ірина Миколаївна та ін.

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА

Навчальний посібник
для 11 класу
загальноосвітніх
навчальних закладів

Головний редактор – *Олександр Удод*
Головний художник – *Павло Мишов*
Оригінал-макет – *Юлія Жіньська*
Редактор – *Олена Радзівілл*
Художник – *Віктор Баріба*
Художнє оформлення та редактування – *Юлія Жіньська*
Технічний редактор – *Валентина Олійник*
Коректор – *Ірина Барвінок*
Комп'ютерна верстка – *Ольга Котенева*

Здано до виробництва та підписано до друку
Формат 60 x 90 ¹/₁₆. Папір офсетний. Друк офсетний.
Гарні тура Академія.
Ум. друк. арк. 16,25.
Ум. фарбо-ві дб. 16,25.
Обл.-вид. арк. 14,7.
Наклад прим. Вид. №71. Зам.

Видавництво «Генеза»,
04212, м. Київ в-212, вул. Тимошенко, 2-л.

Свідоцтво серія ДК №5 від 31.03.2000 р.

Віддруковано з готових позитивів